

« ECLECTICA »

Reeks monografieën uitgegeven door de
ECONOMISCHE HOGESCHOOL SINT-ALOYSIUS
Brussel

15

DE HISTORISCHE METHODOLOGIE
TEGENOVER DE
MENSWETENSCHAPPEN

door

Drs. P. JANSSENS

1974

INHOUDSTAFEL

Woord vooraf	9
§ 1. De objectieve dimensie van het historisch onderzoek : van bronnenkritiek tot eruditie	11
§ 2. De subjectieve dimensie van het historisch onderzoek : van de selectie naar de geschiedschrijving	15
§ 3. De begrenzing van de subjectiviteit : de menswetenschappen	27
§ 4. De begrenzing van de objectiviteit : de menswetenschappen en de historische werkelijkheid	35
§ 5. Geschiedenis en economie : economische geschiedenis of retrospectieve economie ?	49
§ 6. Terugblik : de historische methodologie tegenover de menswetenschappen	57
Bibliografische oriëntatie	65
Samenvatting - Résumé - Riassunto Zusammenfassung - Summary	67

WOORD VOORAF

De beoefening van een bepaalde discipline op universitair niveau, de ontwikkeling ervan tot autonome studierichting en de toekomstmogelijkheden die eraan verbonden zijn, brengen het gevaar met zich mee dat men deze discipline ipso facto een zelfstandig epistemologisch statuut gaat toekennen. De wetenschapsbeoefening wordt echter nog door andere dan louter epistemologische overwegingen beïnvloed. Belangrijk in de wetenschapsontwikkeling is vooreerst de rol van de wetenschapsbeoefenaar zelf: de wetenschappelijke werkzaamheid is niet langer een belangloze vrijetijdsbesteding, maar een professionele aangelegenheid. De wetenschapsmens vindt er dus niet alleen de bevrediging van een persoonlijke belangstelling, hij vindt er ook zijn bestaans(on)zekerheid en een sociale status, die zowel in de wetenschappelijke als in de administratieve wereld onderworpen is aan de wet van Parkinson.

In niet mindere mate wordt de wetenschapsbeoefening bovendien bepaald door een maatschappelijke vraag naar specialisering, die zich concretiseert in de professionele activiteiten waartoe een bepaalde opleiding leidt. Onderwijs- of researchinvesteringen zijn een exponent van sociale noodwendigheden, die niet noodzakelijk met wetenschappelijke noodwendigheden samenvallen. Op dit sociologische aspect van de wetenschapsbeoefening zal in dit essay niet nader worden ingegaan. Het is voldoende erop te wijzen dat de verhouding tussen geschiedeniswetenschap en menswetenschappen anders kan liggen dan het traditionele universitaire bestel suggereert.

Een en ander wordt overigens bevestigd door het ontwikkelingsproces van de geschiedbeoefening zelf, aangezien de beroepshistoricus en de academische geschiedschrijving negentiende-eeuwse fenome-

nen zijn. Het historisch denken of het historisch bewustzijn valt dus niet noodzakelijk samen met een bepaald beroep of met een bepaalde wetenschap. Toch gold tot voor kort (nog altijd?) de in de vorige eeuw bevestigde zelfstandigheid van de geschiedeniswetenschap als een evidentie. De historische methodologie blijkt echter haar beloften niet te kunnen inlossen: de subjectiviteit van de historische kennis blijft bestaan, ondanks alle pogingen tot meer objectiviteit. Er is echter meer: niet alleen de traditionele methodologie, ook het traditionele object van de geschiedenis, namelijk het verleden, komt in opspraak. De vraag is dan in hoever de menswetenschappen een vooruitgang van de historische methodologie mogelijk maken, in hoever ook het verleden gehandhaafd kan blijven als kenobject van een historische wetenschap die meer wil zijn dan eruditie. Onderhavig essay beoogt precies het epistemologische statuut van de geschiedeniswetenschap te onderzoeken en de verhouding tussen geschiedenis en menswetenschappen na te gaan.

PARAGRAAF 1 .

De objectieve dimensie van het historisch onderzoek: van bronnenkritiek tot eruditie

Elke epistemologische bezinning over de historische kennis maakt het begrip **geschiedenis** zelf problematisch : wat is het onderwerp van de geschiedeniswetenschap (wat is « historisch ») ? In welke mate is historische kennis wetenschappelijk, d.w.z. algemeen geldig ?

Noch over het onderwerp van de geschiedenis, noch over de wetenschappelijkheid van de historische kennis bestaat er onder de epistemologen eensgezindheid. Kunnen wij deze epistemologische meningsverschillen ontwijken ? Kunnen wij vermijden partij te kiezen in dit epistemologische debat door een analytische benadering, d.w.z. door een beschrijving van de gemeenschappelijke of permanente kenmerken van de historische kennis ? Van het begin af wordt men ertoe gedwongen een normatief standpunt in te nemen en te zeggen wat de geschiedeniswetenschap moet zijn of moet worden.

Bij een analytische omschrijving immers waarbij men zou uitgaan van de bestaande historische literatuur om hieruit gemeenschappelijke kenmerken af te leiden, vervalt men onvermijdelijk in een kringredenering : een historisch overzicht van de geschiedschrijving is inderdaad zelf een vorm van historisch onderzoek en impliceert dus een optie op wat geschiedenis is en moet zijn. In dat geval wordt het resultaat (nl. het antwoord op de vraag naar het object en de methode van het historisch onderzoek) reeds vooraf verondersteld. We zullen als voorlopig uitgangspunt de sedert de 19e eeuw meest gangbare definitie aanvaarden, nl. : **geschiedenis is de wetenschap van het (menselijk) verleden.**

Een dergelijke definitie, hoe algemeen verbreid ook, is op zijn minst dubbelzinnig te noemen. Inderdaad, in dit licht gezien staat de

historische kennis tegenover de mythe, de legende of de traditie zoals de waarheid tegenover de vergissing of de leugen. De historicus krijgt dan de specifieke opdracht toegewezen het verleden, vergane werkelijkheid, te reconstrueren zoals het werkelijk bestaan heeft. Hij beschikt hiervoor over een nauwkeurige methode, de **historische kritiek**¹. Hierin worden de regels opgesomd om tot een reconstructie van de feiten over te gaan op grond van het beschikbare bronnenmateriaal. Voor een goed begrip van het wezenlijke karakter van deze historische kritiek is het nuttig aan het ontstaan van deze methodologie te herinneren: zij is geboren uit het rationalisme van de humanistische filologen en heeft zich ontwikkeld door de Reformatietwisten en de achttiende-eeuwse Verlichting. De historische kritiek werd er als wapen gehanteerd om de waarheid met betrekking tot het verleden te herstellen.

De wetenschappelijke verdienste van deze traditionele historische kritiek is onbetwistbaar: een dergelijke methode leidt, althans op het vlak van de eruditie, tot een algemeen geldige kennis en maakt accumulatie mogelijk van de kennis (de verworven inzichten worden niet steeds opnieuw in vraag gesteld, maar vormen een stevige basis voor het verwerven van nieuwe inzichten). In de mate dat men universele geldigheid en accumulatie van kennis als voldoende voorwaarden voor wetenschappelijkheid beschouwt (omdat geldigheid en accumulatie gegrond zijn op het verificatie- of falsificatiebeginsel), kan men ongetwijfeld de historische eruditie als wetenschappelijk beschouwen.

Er dient evenwel onmiddellijk op gewezen te worden dat de beginselen van de historische kritiek geenszins op **het verleden als zodanig** toegepast moeten worden, maar wel op elk onderzoeksobject dat zich niet leent tot rechtstreekse, eigen waarneming (dit is uiteraard het geval voor het verleden. Het is een elementair wetenschappelijk vereiste de betrouwbaarheid en de geldigheid van het door anderen verrichte empirische onderzoek na te gaan, zelfs wanneer dit empirische onderzoek verricht is volgens geüniformiseerde observatiemethoden. Dit is precies de taak van de historische kritiek (stricto sensu). Weliswaar levert de kritische evaluatie van gegevens uit het verleden tal van specifieke moeilijkheden op. Dit verklaart ten dele de éénzijdige gerichtheid van de traditionele historische kritiek, overwegend gericht op teksten uit de oudheid en de middel-

¹ De mogelijkheden en beperkingen van een op het verleden gerichte historische methodologie komen duidelijk tot uiting bij een vergelijking van Ch. LANGLOIS en Ch. SEIGNOBOS, *Introduction aux études historiques* (1898), met *L'histoire et ses méthodes*, uitg. Ch. SAMARAN (1961).

eeuwen. Het moderne bronnenmateriaal, in het bijzonder de kwantitatieve data, genoten veel minder belangstelling².

*
**

Ten onrechte worden aldus de historische kritiek met de leugendetectie en de historicus met de onderzoeksrechter vereenzelvigd. De historische kennis wil meer zijn dan eruditie, de historicus beoogt meer dan de kroniekschrijver die de feiten opstapelt en geen andere samenhang tussen de feiten zoekt dan hun chronologische opeenvolging. Het vastleggen van de feitelijke ontwikkeling vormt slechts de aanloop tot de eigenlijke geschiedschrijving, die zich niet beperken wil tot het verhaal van voorbije gebeurtenissen, maar een verklarende synthese wil opbouwen. Op dit punt precies zijn de tekortkomingen van de historische kritiek onloochenbaar. De epistemologische problemen die zich bij de synthetische verwerking van de gegevens stellen, worden door de historische kritiek zonder meer miskend.

Deze miskening is een weerspiegeling van het positivistische klimaat waarin de historische methodologie in de loop van de 19e eeuw werd gepreciseerd. Het historische onderzoek werd volledig geschoeid op de leest van de natuurwetenschappen en draagt nog de sporen van dit sciëntisme: het seminarie vervangt als werkplaats voor wetenschappelijk onderzoek het **laboratorium**; de onmogelijkheid over te gaan tot rechtstreekse **empirische waarneming** wordt opgevangen door een onverbiddelijke uiteenrafeling van het 'getuigenis'. Niet het **experiment**, maar de verwijzing naar de bron wordt als verificatie- of falsificatiemiddel gehanteerd.

Het wezenlijke kenmerk van deze positivistische mentaliteit is echter de miskening van de rol die de onderzoeker speelt in de opbouw van de historische kennis. De interpretatie van de menselijke activiteit en de verklaring van de feiten worden teruggebracht tot een kwestie van adequate benadering van het bronnenmateriaal, naar analogie van de behandeling van de bronnen op het vlak van de eruditie. De correcte verwerking van de gegevens wordt gelijkgesteld met een passieve of « objectieve » houding tegenover de bronnen, die toegang zou verlenen tot de historische 'waarheid' of werkelijkheid. Een passieve lectuur van de bronnen zou alle meningsverschillen en alle tegenstrijdigheden in het historische onderzoek moeten te-

² In België komt de kwantitatieve historische kritiek geleidelijkaan op gang: Zie bvb. J. HANNES, **Kwantificatie en historische kritiek**, in: **Tijdschrift voor Geschiedenis**, 84 (1971) 348-354; A.C. DERUELLE en Ph. MOUREAUX, **Critique historique**, t.p.; R. MOLS en J. RUWET, **Histoire et statistique** (Nouvelle Clio, 45), t.p.

nietdoen. Het probleem van de subjectiviteit van de historicus wordt teruggebracht tot vooroordelen. Het zou voldoende zijn dat de historicus de waardeoordelen die hem, zijn milieu of zijn tijd kenmerken, tussen haakjes zou plaatsen om de unanimiteit in het historische onderzoek te herstellen. De werkelijkheid zelf is doorzichtig en onmiddellijk toegankelijk voor de zintuiglijke waarneming. De historicus heeft geen hypothetische verklaringsmodellen op te stellen om een immanente rationaliteit of wetmatigheid in de werkelijkheid op te sporen, hij kan er zich toe beperken de werkelijkheid vast te stellen zoals zij zich in de dagelijkse ervaring aandient. Interpretatie en verklaring veronderstellen dan ook geen bijzondere methodologie; uiteindelijk is het voldoende te kunnen lezen.

De positivistisch gerichte historische kritiek sluit dus elke bijzondere methodologie uit, omdat zij een hypothetisch-deductief uitgangspunt principieel afwijst. In feite echter brengt de positivistische geschiedschrijving even weinig begrip op voor het wetenschapsmodel van de natuurkundige kennis als voor de door de negentiende-eeuwse wetenschapsbeoefening reeds achterhaalde wetenschapstheorie; terzelfder tijd miskent zij zowel de reële rol van de onderzoeker als de complexiteit van de historische werkelijkheid: het wetenschappelijk onderzoek veronderstelt een actieve bijdrage van de onderzoeker (hypothesen waarvan de geldigheid aan de werkelijkheid getoetst moeten worden) omdat de werkelijkheid zelf anders gestructureerd is dan de zintuiglijke ervaring in de dagelijkse ervaring laat vermoeden. Deze tweevoudige miskening leidt ertoe de bronnenkritiek te verheffen tot een historische methodologie en het verleden tot studieobject van de geschiedenis uit te roepen. Toch is de bijdrage van de bronnenkritiek bij de opbouw van een wetenschappelijke verklaring **epistemologisch marginaal** te noemen, en is anderzijds het toepassingsgebied van de bronnenkritiek **veel ruimer** dan het verleden. Zelfs indien het beschikbare bronnenmateriaal een volmaakte weerspiegeling zou bieden van het verleden, dan nog blijven alle epistemologische problemen onopgelost. Om dit duidelijker te beseffen is het voldoende de hedendaagse samenleving als object van historisch onderzoek in de plaats te stellen van het verleden: de reële kenproblemen komen aldus duidelijk aan het licht; deze bevinden zich veel minder op het vlak van de bronnenkritiek dan op dat van de 'synthese'.

PARAGRAAF 2 .

De subjectieve dimensie van het historisch onderzoek: van de selectie naar de geschiedschrijving

De geschiedschrijving ligt in het verlengde van de eruditie. Voor de erudiet is de bronnenkritiek een doel op zichzelf, voor de historicus is zij slechts een middel om een wetenschappelijk verantwoorde synthese op te bouwen. De synthese volgt op de bronnenkritiek en bepaalt de scheiding tussen eruditie en geschiedschrijving. Zelfs in de bronnenmontage van een hyperpositivist zoals Langlois is de overgang van eruditie naar geschiedschrijving onmiskenbaar. Inderdaad, de onvermijdelijke **selectie** bij de keuze van de bronnen en de gekozen volgorde bij het aan elkaar lijmen van deze geselecteerde bronnen steunen op criteria die de bronnenkritiek niet levert.

Terwijl er dus tussen eruditie en geschiedschrijving een wezenlijk verschil bestaat, behoren de monografische en de universele geschiedschrijving integendeel tot eenzelfde genre. In beide gevallen immers vormt de synthese het eindpunt van het historische onderzoek. Dit wordt overigens door de traditionele historische kritiek (die zichzelf voor een methodologie uitgeeft) bevestigd, daar heuristiek, bronnenkritiek en synthese er beschouwd worden als de drie opeenvolgende stadia van het historische onderzoek. Toch moet op dit punt even worden ingegaan omdat de meerzinnigheid van het begrip synthese tot verwarring kan leiden: *sensu lato* betekent synthese de bewerking van het historische feitenmateriaal en is het dus synoniem met elke vorm van geschiedschrijving; *stricto sensu* echter wordt de synthese als synoniem gebruikt voor algemene historische overzichten, die niet rechtstreeks steunen op het bronnenmateriaal zelf, maar op de resultaten van het bronnenonderzoek in monografieën. In deze tweede betekenis heeft synthese dus een engere betekenis. Een wezenlijke tegenstelling oproepen tussen monografische en synthetische werken (*sensu stricto*) verplaatst de bakens:

deze verschuiving betekent een miskenning van de wezenlijke uniformiteit van de synthese, *sensu lato*, ongeacht of deze rechtstreeks wordt toegepast op de bronnen, dan wel onrechtstreeks op de historische gegevens die uit het bronnenonderzoek voortvloeien. Zo wordt dus ten onrechte het wezenlijke verschil tussen eruditie (bronnenkritiek) en geschiedschrijving (synthese) vervangen door een fictieve tegenstelling tussen monografische geschiedschrijving (rechtstreeks bronnenonderzoek) en synthetische geschiedschrijving in enge zin (onrechtstreeks bronnenonderzoek).

In dit verband dient er allereerst op te worden gewezen dat dit onderscheid aanvankelijk berustte op historische werken « uit de eerste hand » enerzijds, waarbij bedoeld werd historisch werk geleverd door tijdsgenoten, m.a.w. eigentijdse getuigenissen steunend op rechtstreekse observatie, en anderzijds historische werken « uit de tweede hand », waarbij bedoeld werd historisch werk geleverd door historici uit latere generaties, die niet zelf getuigen waren geweest van de historische werkelijkheid die zij beschreven en die onrechtstreeks, via contact met de bronnen (o.m. de genoemde werken « uit de eerste hand ») over deze werkelijkheid schreven. Hoe bedenkelijk overigens de gelijkschakeling van het historische werk met getuigenissen ook is, het ingevoerde onderscheid leidde niet tot een wezenlijke tegenstelling. Het onderscheid tussen monografie en synthese daarentegen wordt wel als een fundamentele tegenstelling voorgesteld.

De toekenning van wetenschappelijke voorrang aan de monografische geschiedenis ten opzichte van de synthetische geschiedschrijving is een duidelijk symptoom van het positivistische vooroordeel volgens welk de synthetische verwerking van de feiten door het bronnenmateriaal zelf opgedrongen wordt. Volgens hetzelfde vooroordeel leiden de synthetische werken niet tot nieuwe inzichten en maken zij geen wetenschappelijke vooruitgang mogelijk, maar beperken zij zich ertoe de historische kennis voor het ruimere publiek van de belangstellende leek toegankelijk te maken. Zelfs indien dit zo is, dan blijft het nog onduidelijk waarom synthetische werken minder betrouwbaar zouden zijn dan de monografische studies waarop zij steunen, onder voorbehoud natuurlijk dat de veralgemeningen die voor de synthetische werken kenmerkend zijn, op een representatieve steekproef zouden steunen. In feite is de verwijzing naar de bronnen vanzelfsprekend een essentiële voorwaarde voor het historische onderzoek, maar het doet er weinig toe of het contact met de bronnen door de historicus zelf gelegd wordt, dan wel door vakgenoten. Dit wordt uitsluitend bepaald door de omstandigheden, die een taakverdeling noodzakelijk maken.

HISTORISCHE KRITIEK (Sensu lato)				
HEURISTIEK	BRONNENKRITIEK (historische kritiek, sensu stricto)	SYNTHESE (sensu lato)		
	uitgegeven of onuitgegeven archivalische bronnen	S. « uit de eerste hand » literaire bronnen (rechtstreekse observatie)	S. « uit de tweede hand » (onrechtstreekse observatie)	
	eruditie		monografie (rechtstreekse bronnenonderzoek)	synthese (sensu stricto) (onrechtstreekse bronnenonderzoek)

Het fundamentele kenmerk van elke synthetische bronnenverwerking is de bewust of onbewust gedane selectie binnen het beschikbare bronnenmateriaal, hoe overvloedig of onvolledig de bewaarde bronnen ook mogen zijn. Deze selectie is niet minder arbitrair op monografisch dan op synthetisch vlak. De depreciatie van de synthetische geschiedschrijving door sommige historici is dan ook even onverantwoord als begrijpelijk: zodra het rechtstreekse contact met de bronnen vervalt, komt de specifieke bijdrage van de historicus bij de selectie duidelijk aan het licht. Meteen is de fictie van de passiviteit bij het bronnenonderzoek en van de onderwerping aan de bronnen niet langer houdbaar. De depreciatie van de synthetische geschiedschrijving houdt een impliciete toegeving van onmacht in: indien alleen de eruditie wetenschappelijk is, dan is elke synthese — ook de monografische — subjectief.

Het eigenlijke onderscheid tussen monografische en synthetische geschiedschrijving berust dus geenszins op een tegenstelling tussen objectieve en subjectieve selectie. Wel is het waar dat de selectie, die zich op elk niveau voordoet, duidelijker beseft wordt naarmate de synthese ruimer wordt. De monografische geschiedschrijving kan zich tot een parafrase van het beschikbare bronnenmateriaal beperken, en aldus de indruk geven geen selectie toe te passen. Dergelijke monografische studies benaderen inderdaad het dichtst de eruditie, die gekenmerkt wordt door een zo exhaustief mogelijke feitenkennis. Naarmate echter het aantal aangewende monografieën het oorspronkelijke bronnenmateriaal uitbreidt, wordt de noodzaak een selectie in het informatiemateriaal te doen stringenter. Aldus wordt het kernprobleem van de historische kennis reeds duidelijker omlijnd: indien de subjectiviteit toeneemt met de verruiming van de synthese, dan moet men deze subjectiviteit essentieel toeschrijven aan de onzekerheid omtrent de **selectiecriteria**, die bepalend zijn voor de geldigheid van de synthese.

*

**

Het selectiebeginsel, dat kenmerkend is voor elke vorm van geschiedschrijving, komt niet alleen tot uitdrukking bij de synthetische verwerking van het gekritiseerde bronnenmateriaal, maar gaat het eigenlijke historische onderzoek zelfs vooraf: de keuze en de afbakening van het studieobject veronderstellen immers een eerste, voorafgaande selectie.

De initiële selectie of begrenzing doet zich voor bij elk historisch onderzoek en uiteindelijk (of aanvankelijk) dus ook met betrekking tot het studieobject dat de geschiedenis toegewezen wordt. In een

ander verband werd er reeds op gewezen dat de traditionele historische methodologie, nl. de bronnenkritiek, geenzins specifiek is voor de studie van het verleden (hoewel uiteraard wel o.m. op het verleden toepasselijk). Hier moet opnieuw worden vastgesteld dat het object van het historische onderzoek (hoewel per definitie tot het verleden behorend) niet vereenzelvigd kan worden met het verleden als zodanig. In het licht van een evolutionistische beschouwingwijze zou men het terrein van het historische onderzoek moeten laten samenvallen met de evolutie van de aarde (« natuurkundige geschiedenis ») of zonder meer tot de evolutie van de mensheid beperken (voor zover men een discontinue evolutievisie aankleeft).

De geschiedeniswetenschap zoals ze beoefend wordt door de academische historici houdt zich in feite niet bezig met het probleem van de oorsprong van de mensheid; de academische geschiedschrijving beperkt zich tot de **geletterde** samenlevingen. Het aanvaarde selectie criterium (het geschrift) is bij een eerste benadering louter technisch: de geschreven bron beantwoordt aan de traditionele bronnenkritiek, omdat deze essentieel een tekstkritiek is van « getuigenissen » (subjectieve, onwetenschappelijke, onsystematische, niet-gestandardiseerde observaties). Men heeft getracht hieraan enkele bedrieglijke argumenten toe te voegen, als zouden alleen geschreven bronnen een nauwkeurige datering en een bevredigende informatie geven; een dergelijke argumentatie wordt op afdoende wijze weerlegd door de methodologische vooruitgang die geboekt werd in de disciplines die de ongeletterde samenlevingen bestuderen.

Opmerkelijk is alleszins dat de 'samenlevingen zonder (geschreven) geschiedenis' overgelaten worden aan andere disciplines, zoals de paleontologie, de archeologie, de etnologie en de (culturele) antropologie. Dat een dergelijke specialisatie zich om **methodologische** redenen opdringt, ligt voor de hand. Maar dit impliceert geenzins een **epistemologische** autonomie: het technische interpretatieprobleem dat door de bronnen gesteld wordt, veronderstelt uiteraard een eigen methodologie, maar op het vlak van de « synthese » zijn de epistemologische problemen identiek, nl. een verklaring geven van sociale fenomenen.

Opmerkenswaardig is verder dat het gekozen selectie criterium noch geografisch, noch chronologisch homogeen is. Dit wijst duidelijk op het secundaire karakter van tijd en ruimte: deze zijn nooit eigenlijke selectiecriteria; integendeel, het spatio-temporele kader vloeit voort uit het gehanteerde selectie criterium. Hoezeer het chronologische en geografische referentiekader voortvloeien uit het gekozen selectie criterium blijkt precies uit de aanwending van het geschrift om het object van de geschiedeniswetenschap te bepalen: de gelet-

terde mensheid is zowel ruimtelijk als tijdelijk heterogeen. Samen met de 'prehistorische' samenlevingen worden immers ook de zgn. primitieve samenlevingen uit het studieobject gesloten. Wat op het eerste gezicht een louter technisch selectiecriteria is, dat voortvloeit uit de bijzondere oriëntatie van de bestaande bronnenkritiek, heeft in feite verstreckende implicaties. Inderdaad, schriftloze samenlevingen, zowel de prehistorische als de archaische, vertonen nog andere gemeenschappelijke kenmerken. M.a.w. het geschrift verwijst naar een bepaald ontwikkelingspeil. De uitsluiting van de schriftloze samenlevingen uit het historische onderzoek is niet een louter methodologische kwestie. Meer bepaald maakt het geschrift de ontplooiing van het historische bewustzijn mogelijk, dat een andere dimensie verkrijgt dan bij de orale traditie het geval is.

Zelfs indien het historische bewustzijn geen differentieel kenmerk zou zijn van geletterde i.t.t. schriftloze samenlevingen (hetzij omdat orale samenlevingen een soortgelijk historisch bewustzijn ontwikkelen, hetzij omdat niet alle geletterde samenlevingen een zelfde historisch bewustzijn vertonen), dan nog blijft het feit dat de historische literatuur, dus het geschreven historische bewustzijn (vooral dan de 'onmiddellijke' geschiedschrijving) een bijzondere en specifieke bron blijft voor historisch onderzoek. Vanuit dit standpunt beschouwd wordt het historisch onderzoek teruggebracht tot een dialoog door de tijd heen tussen historici, m.a.w. tot een bezinning van generatie op generatie over zin en betekenis van het menselijk verleden. Zo beschouwd begint de geschiedeniswetenschap daar waar het historische bewustzijn tot ontplooiing komt en wordt het historische onderzoek een bijzondere of bepaalde vorm van historisch bewustzijn.

Deze zienswijze moet weliswaar worden genuanceerd. Men kan de geschiedenis bezwaarlijk zonder meer laten samenvallen met een dialoog tussen historici over de zin van het historisch bestaan. Dit blijkt duidelijk uit het onderscheid tussen literaire en archivalische bronnen. In tegenstelling met de eerste zijn de laatste niet bestemd voor het nageslacht en zijn zij ook geen bezinning over het verleden, maar zijn zij tijdgebonden documenten van pragmatische of utilitaire aard met documentaire waarde. Het overgeërfde cultuurgoed uit vroegere samenlevingen is slechts gedeeltelijk doordrongen van historisch bewustzijn, als getuige van de houding van deze samenlevingen t.o.v. hun verleden. Men kan daarom vanuit een gewijzigde historische belangstelling het verleden ondervragen zonder noodgedwongen in dialoog te treden met de tijdgenoten; men kan als buitenstaander een andere samenleving benaderen zonder zich te bekommeren om een vergelijking tussen eigen en andere, huidige en vroegere vormen van historisch bewustzijn.

Dit afstand nemen van de historicus kan ook worden verduidelijkt door het subjectiviteitsgehalte van de bronnen te onderscheiden. Ten grondslag van elke wetenschappelijke kennis ligt empirische waarneming. Wetenschappelijke observaties moeten objectief zijn, d.w.z. de persoonlijkheid van de waarnemer mag de observatie niet vervormen, m.a.w. de waarnemers moeten omwisselbaar zijn; de waarneming moet dezelfde blijven ongeacht de waarnemer, of nog: alle waarnemers moeten hetzelfde, dus op dezelfde wijze waarnemen. Vandaar het opstellen van nauwkeurige observatieregels met een omschrijving van het eigenlijke waarnemingsobject, richtlijnen voor de waarnemingswijze en aandacht voor de omstandigheden waarin de waarneming plaatsvindt. Deze observatietechnieken zijn vnl. uitgewerkt voor **meting van natuurkundige fenomenen**.

De observatieregels binnen de menswetenschappen, voor cultuurvoorwerpen en voor sociale gedragingen, en vooral dan voor (nog) niet kwantificeerbare sociale en culturele verschijnselen, zijn minder goed ontwikkeld. Dit is dan ook de bestaansreden van de historische kritiek, opgevat als bronnenkritiek: nl. de waarde of de betrouwbaarheid nagaan van onsystematische, niet-methodische of onwetenschappelijke observaties. Hier sluit het onderscheid tussen literaire en archivalische bronnen bij aan: de eerste zijn duidelijk subjectiever, daar zij reeds een synthetische verwerking zijn van observatiegegevens; de tweede integendeel zijn ruwe observatiegegevens die de synthese mogelijk maken.

*
**

Even opvallend als de uitsluiting van de schriftloze samenlevingen uit het historische onderzoek is de verbanning van de « onmiddellijke » geschiedenis (*histoire immédiate*; actuele geschiedenis). Hier opnieuw is de afbakening op het eerste gezicht louter technisch: de historische kritiek is wezenlijk een tekstkritiek. De onmiddellijke geschiedenis is minder tekstgericht naarmate de audiovisuele informatiemedia aan betekenis winnen, naarmate een aantal teksten ontoegankelijk blijven en naarmate vooral het studieobject onmiddellijk, rechtstreeks gekend is of beleefd wordt door de onderzoeker. In die zin kan men overigens de onmiddellijke of eigentijdse geschiedenis ongeveer laten samenvallen met de geboortedatum van de onderzoeker (vele algemene syntheses vertonen dan ook een achterstand op de actualiteit die doorgaans merkkelijk ruimer is dan de afsluittijd van het onderzoek of van de redactie).

Ook hierover zijn veel leerzame bedenkingen te maken: moet de afkeer van sommige historici voor de eigentijdse geschiedenis niet

veeleer op psychologisch dan op technisch vlak worden gezocht? Wordt de ontoegankelijkheid van de informatie niet erg overdreven en als alibi aangewend om de eigentijdse geschiedenis uit de weg te gaan? De historische afkeer van het heden kan niet worden verklaard door technische redenen alleen, nl. de feitelijke filologische gerichtheid van de traditionele bronnenkritiek op teksten uit het verleden.

De toewijzing van het verleden als studieobject aan de geschiedenis en de hieruit voortvloeiende tegenstelling tussen heden en verleden worden door de meeste historici gehandhaafd, zelfs door degenen die het scherpst de kloof tussen heden en verleden als onbehaaglijk en onaanvaardbaar aanvoelen. Weliswaar zijn er historici voor wie de gerichtheid op het verleden en de afkeer van het heden een natuurlijke, ingeboren ingesteldheid is. Men kan in de psychologische literatuur gronden vinden om een dergelijke ingesteldheid beter te begrijpen. Deze voorliefde voor het verleden betekent stellig een vlucht uit de realiteit. Zij gaat van een bekoring voor het ouderwetse en het anachronische of van een ascetische wereldvervreemding tot de obsessionele passie van de nachtelijke gravenschener.

Tegenover deze categorie historici, die met heimwee terugblikken naar de vergane werkelijkheid, is er een groeiende bezorgdheid in historische kringen om de belangstelling voor het verleden te verantwoorden en aanvaardbaar te maken. Meestal wordt de gerichtheid op het verleden verantwoord door de nadruk te leggen op de continuïteit tussen het verleden en het heden. Het verleden leeft voort in het heden, waaruit geconcludeerd wordt dat kennis van het verleden voorwaarde is voor een beter inzicht in het heden. Aldus betuigde Pirenne zijn belangstelling voor het heden niet **ondanks** maar **op grond van** zijn historische vorming. Bloch ging nog verder: het historische onderzoek moet het heden als **uitgangspunt** nemen.

Wordt met deze argumentatie de kloof tussen heden en verleden overbrugd? Zolang de aangehaalde continuïteit gepostuleerd wordt om het bestaansrecht van de geschiedenis te vrijwaren, zonder dat zij bewezen wordt, verliest het argument veel van zijn overtuigingskracht. Het verleden waartoe de eruditie toegang verleent, verklaart op zichzelf niets. Eruditie toont opeenvolging aan, geen continuïteit. De band tussen heden en verleden, de verheldering die de historische kennis kan bieden, wordt pas duidelijk wanneer de affirmatie over continuïteit (en waarom niet ook discontinuïteit?) methodologisch geschraagd wordt door verklaringsmodellen die het mechanisme van de evolutieprocessen aantonen. Kortom, ook indien elk historisch fenomeen een genetisch aspect inhoudt, zodat alle geschiedenis uiteindelijk een wordingsgeschiedenis is, dan nog en dan vooral blijft het onderscheid tussen verleden en heden arbitrair

en dubieus. De belangstelling voor het heden immers (die als een evidentie wordt beschouwd, zodat hierbij aansluiting gezocht wordt om de historische belangstelling te rechtvaardigen), is een dubbelzinnige referentie. Inderdaad, bij de belangstelling voor het heden moet de klemtoon niet worden gelegd op het heden, maar op de aard van deze belangstelling. M.a.w. ongeacht de belangstelling die de historicus voor het heden opbrengt, zal zijn gerichtheid op het verleden slechts gemotiveerd kunnen worden door de wetenschappelijke vooruitgang die de historische kennis mogelijk maakt. De psychologische gerichtheid doet weinig terzake zolang zij steriel blijft: bekommernis voor het heden, voor de toekomst of voor het verleden wordt pas betekenisvol wanneer deze gerichtheid ook leidt tot inzicht.

Indien de historicus veelal, ondanks goede voornemens of goed bedoelde verklaringen, eenzijdig gericht blijft op het verleden, dan is dit misschien juist aan wetenschappelijke onkunde te wijten. Zolang de historicus geen eigen bijdrage te bieden heeft binnen het kader van de bestaande menswetenschappen, en evenmin de onmogelijke taak op zich kan nemen deze deelwetenschappen tot een coherent geheel te systematiseren, begrijpt men dat hij zich blijft bewegen buiten de eigentijdse geschiedenis, het terrein van de menswetenschappen. Hoe kan hij immers aan journalistieke interpretatieimprovisaties of aan de kroniekstijl van de erudiet ontkomen wanneer hij zich zonder adequate theoretische inzichten zou wagen aan een interdisciplinaire aanpak van de eigentijdse geschiedenis? De behandeling van het verleden daarentegen biedt het voordeel de illusie van wetenschappelijkheid onaangetast te laten. Zij biedt zelfs een supplementair voordeel: ook de illusie van de objectiviteit, te gemakkelijk gelijkgesteld en verward met onpartijdigheid, blijft standhouden. Ook hier begeeft de historicus zich op glad ijs, wanneer hij de eigentijdse geschiedenis betreedt. Het blijft echter zeer de vraag hoelang de identificering van de geschiedenis met het verleden de illusie van wetenschappelijkheid en objectiviteit nog zal in stand houden.

Men kan er, bij wijze van conclusie, de nadruk op leggen hoe weinig de theoretische definitie van de geschiedenis als 'wetenschap van het verleden' met de historische praktijk overeenstemt. In een vorige paragraaf werd er reeds op gewezen dat de traditionele historische methodologie, de zgn. historische kritiek (*sensu lato*), zich in feite tot een bronnenkritiek (*historische kritiek sensu stricto*) laat terugbrengen. Deze bronnenkritiek, hoewel zij wezenlijk als tekstkritiek werd uitgebouwd en afgestemd is op de kritiek van handschriften, beperkt zich de jure geenszins tot het verleden, maar is integendeel van toepassing op elke vorm van onrechtstreekse

observatie die niet volgens nauwkeurige en gefundeerde observatie-technieken is uitgevoerd. De zgn. historische methode is bijgevolg lang niet specifiek voor het verleden als zodanig.

Dezelfde conclusie dringt zich op voor de inhoudelijke omschrijving van het historische studieobject. De hantering van het geschrift als selectie criterium verbrijzelt de chronologische draagwijdte die aan het verleden wordt toegekend, zodat de chronologische afbakening van het verleden tegenover het heden onhoudbaar wordt. De geletterde mensheid als object van historisch onderzoek valt noch geografisch noch chronologisch samen met het verleden: het verleden kent schriftloze samenlevingen, het heden kent geletterde samenlevingen. De feitelijke afbakening van het historische studieobject is dus duidelijk in tegenspraak met de theoretische afbakening en toont de inconsistentie van de theoretische definitie aan. De identificatie van de geschiedenis met het verleden wordt blijkbaar vooral aangewend om de verwaarlozing van de eigentijdse geschiedenis te rechtvaardigen en aldus een confrontatie met de menswetenschappen te ontlopen. De historicus ziet af van de eigentijdse geschiedenis en maakt aanspraak op het verleden om de vermeende wetenschappelijkheid en objectiviteit van de historische kennis te vrijwaren. De keuze van het geschrift als selectie criterium, hoe technisch ook, heeft echter een onvoorziene implicatie: zij houdt de mogelijkheid in de subjectiviteit van de historische kennis te funderen, in de mate nl. dat het historisch denken als een intergenerationele filosofische dialoog beschouwd wordt over de zin van het bestaan, die zich door de menselijke evolutie heen voltrekt en openbaart.

*
**

Volledigheidshalve moet i.v.m. de afbakening van het historische onderzoeksobject tenslotte nog worden gehandeld over de verdere onderverdelingen die gemaakt kunnen worden binnen het boven geschetste historische onderzoeksveld. Deze onderverdelingen, die het onderzoeksobject uiteraard beperken, kunnen een dubbele richting uitgaan: enerzijds wat de omvang van de bestudeerde mensen betreft (WIE?), anderzijds wat de beschouwde menselijke activiteiten betreft (WAT?). Opnieuw zijn het chronologische en geografische criterium bijkomstig en afgeleid: zij vloeien voort uit de initiële selectie en zullen meestal zelfs variëren.

Een geschiedenis van België bvb. situeert zich binnen een beweeglijk geografisch kader tengevolge van grensverschuivingen; de chronologische indeling verandert afhankelijk van de beschouwde activiteiten. Tekenend voor de prioriteit van het historische kensubject (de

«Belgen») op de geografische en chronologische criteria is de paradoxale vaststelling dat men de Belgische geschiedenis meestal vóór 1830 laat beginnen! Het vlottende karakter van de chronologische afbakening wordt nog duidelijker wanneer niet een nationale, maar een plurinationale entiteit gekozen wordt: het politieke begin- en eindpunt van de Westeuropese «middeleeuwen» valt niet samen met het economische begin- en eindpunt, enz.

Volgens de theoretische definitie van de geschiedenis situeert het historische subject zich tussen twee extremen: enerzijds de mensheid (de universele geschiedenis), anderzijds het individu (de individuele geschiedenis of de biografie). Gewoonlijk valt het historische subject samen met de politieke of institutionele organisatie van de samenleving: zo ontstaan een gemeentelijke of lokale, een gewestelijke of provinciale en tenslotte een nationale geschiedenis. De moeilijkheid voor de historicus om zijn groepsgebondenheid te overstijgen blijkt uit het artificiële karakter van internationale geschiedenissen, zelfs wanneer institutionele integratiepogingen dit internationale bewustzijn bevorderen. In weerwil van de theoretische definitie sluit de historische praktijk, zoniet de historische werkelijkheid, een universele geschiedenis uit. Dergelijke ondernemingen worden door de academische historici dan ook met veel argwaan bejegend en meestal ook afgewezen (geschiedenisfilosofie en -sociologie). Eens te meer moet hier worden gewezen op de subjectieve implicaties van het politieke afbakeningscriterium: de praktische onmogelijkheid te komen tot een universele geschiedenis van de (geletterde) mensheid (d.w.z. een universeel standpunt in te nemen) vereenzelvigd de historische kennis met de dialectiek tussen de zelfkennis en de kennis van de andere: een dergelijke kennis is nooit een belangloze, neutrale activiteit, maar terzelfder tijd steeds een op de toekomst gericht streven naar zelfbepaling.

Bovendien kan het studieobject nog op een tweede wijze worden beperkt. Allereerst kunnen slechts enkele aspecten of activiteiten van het beschouwde historische subject worden bestudeerd. Anderzijds leent een dergelijke thematische of sectoriële geschiedenis zich gemakkelijker tot internationale vergelijkingen. Men spreekt in dit verband over 'comparatieve' geschiedenis. Ook hier stelt zich echter een fundamenteel epistemologisch probleem: in hoeveel en in welke sectoren moet of kan de sociale werkelijkheid worden opgesplitst? Beantwoorden de verschillende disciplines van de thematische geschiedenis aan onderscheiden geledingen in de werkelijkheid zelf (bvb. kunst, economie, politiek, enz.)? Dezelfde vraag kan worden gesteld aangaande de overeenkomst tussen de deeldisciplines binnen de menswetenschappen en de structuur van de werkelijkheid zelf.

PARAGRAAF 3

De begrenzing van de subjectiviteit: de menswetenschappen

De voorgaande paragraaf leidde tot een tweeledige conclusie: de subjectiviteit binnen het historische onderzoek is toe te schrijven aan de willekeur van de selectie bij de synthese: er is nood aan vaste selectiecriteria, die de objectieve samenhang tussen de feiten weer geven. Deze eerste conclusie wordt bovendien bevestigd door de vaststelling dat in de praktijk het studieobject van de geschiedenis afgebakend wordt door de bronnenkritiek, waartoe de historische methodologie terug te brengen is. Nu is het echter de vraag hoever deze subjectiviteit reikt. De subjectieve dimensie van de synthese wordt door de positivistische geschiedschrijving zoniet miskend, dan toch onderschat (met partijdigheid gelijkgesteld); maar wordt de subjectiviteit door het nominalisme niet overschat? Voor het nominalisme is de historische begripsvorming volkomen conventioneel. De begrippen hebben geen ontologische of werkelijkheidswaarde: de werkelijkheid leent zich tot een willekeurige begripsvorming. Uit deze subjectiviteit van de historische terminologie volgt dan uiteraard de subjectiviteit van de synthese.

Eigenlijk zou men door concrete analyses de precieze omvang en draagwijdte van de subjectiviteit moeten meten, en nagaan in welke mate de onzekerheid over de selectiecriteria hiervoor verantwoordelijk is. De beschikbare voorbeelden, die voortvloeien uit het herschrijven van de geschiedenis door opeenvolgende generaties historici, zijn talrijk genoeg om het equivalent van een experimentele situatie te bieden. Bij gebrek aan dergelijke empirische studies blijven alle veralgemeningen over de omvang van de subjectiviteit in de historische kennis onvermijdelijk slechts bij benadering juist.

De historici die zich met de ontwikkeling van de geschiedschrijving bezighielden, hebben de problematiek van de subjectiviteit te weinig

tot haar recht laten komen, omdat zijzelf het vertrouwen deelden van de positivistische geschiedschrijving. Meestal gaat men bij een historisch overzicht van de geschiedschrijving ervan uit dat de wetenschappelijkheid van de historische kennis definitief gevestigd werd in de 19e eeuw. Deze simplistische visie vormt te dikwijls het epistemologische uitgangspunt van dergelijke overzichten. Overigens kan men zich de vraag stellen of aan de geschiedenis van de geschiedschrijving in de historische opleiding wel de plaats wordt ingeruimd die haar zou moeten toekomen. Hoe dan ook, elke historicus wordt in de uitoefening van zijn beroep noodgedwongen geconfronteerd met de veelvuldigheid van de historische interpretaties. Deze komt haast overal tot uiting zodra verschillende historici eenzelfde studieobject behandelen. Wellicht is opnieuw het positivistische vooroordeel ervoor verantwoordelijk dat het opstellen van een status quaestionis meestal niet leidt tot een fundamentele epistemologische vraagstelling over de subjectiviteit van de geschiedschrijving, doch slechts beperkt blijft tot een intuïtieve en pragmatische keuze uit de verschillende voorgestelde interpretaties.

Dit positivistische vooroordeel wordt in leven gehouden door de verwarring tussen eruditie en geschiedschrijving. De onbestaande wetenschappelijke vooruitgang die de geschiedschrijving toegekend wordt, vloeit voort uit deze verwarring : de vooruitgang geboekt door de eruditie is inderdaad onloochenbaar en soms zelfs opvallend, maar dit waarborgt geen evenredige vooruitgang van de geschiedschrijving (uitschakeling van de subjectiviteit). Ten onrechte wordt het herschrijven van de geschiedenis uitsluitend toegeschreven aan de nieuwe inzichten, verworven door de vooruitgang van de eruditie. Bij het opstellen van een status quaestionis zou een duidelijker onderscheid tussen de divergenties over de feiten en de meningsverschillen over de interpretaties in staat stellen de objectiviteit van de eruditie niet te verwarren met de subjectiviteit van de synthese. De moeilijkheid is echter dat divergenties op het vlak van de interpretatie dikwijls schuilgaan achter discussies over het feitenmateriaal. M.a.w. dikwijls wordt de discussie verlegd van het gladde terrein van de interpretatie naar de samenstelling en betekenis van het feitendossier. Een open discussie over de impliciete theorieën die de divergente interpretatieschema's inspireren zou heel wat misverstanden opruimen en terzelfdertijd de onzekerheid over de synthesebeginselen uitdrukkelijk toegeven. De onverantwoorde tegenstelling tussen monografie en synthetische geschiedschrijving, die boven ter sprake kwam, vervult dezelfde functie, nl. de subjectiviteit van de geschiedschrijving verhelen. De subjectiviteit die de historici in het historische onderzoek toegeven en aanklagen, beperkt zich doorgaans tot de vooroordelen die zijzelf niet delen. Daarentegen hebben zij de neiging de subjectiviteit in eigen werk of in dat van tijdgenoten te miskennen,

omdat de gemeenschappelijk gedeelde vooroordelen met objectiviteit gelijkgesteld worden. Zolang echter bestaande vooroordelen door nieuwe vervangen worden, wordt de subjectiviteit niet doorbroken maar hernieuwd. Zolang de geschiedenis herschreven wordt, zolang nieuwe interpretatieschema's naast of tegenover de bestaande komen te staan, zonder deze te integreren of te vernietigen, is de subjectiviteit van de geschiedschrijving niet doorbroken.

*
**

De wetenschappelijke vooruitgang op het vlak van de eruditie (i.e. accumulatie van betrouwbare feitenkennis) maakt het niet mogelijk de subjectiviteit te doorbreken. De subjectiviteit wordt door de historici echter ontkend, of in het beste geval met tegenzin toegegeven en geminimaliseerd. Het zijn vooral epistemologen die de subjectiviteit van de historische kennis in het licht stellen. Uiteraard maakt een epistemologie van de historische kennis deel uit van een algemene kentheorie. Men mag of kan daarom bij een beoordeling van de historische kennis de fundamentele epistemologische vraagstelling niet uit de weg gaan: leent de werkelijkheid zich tot objectieve kennis, hoe en in hoever is de werkelijkheid kenbaar? Toegepast op de geschiedenis, luidt de vraag: is de subjectiviteit van de historische kennis toe te schrijven aan de relatieve onderontwikkeling van de geschiedschrijving, of vloeit zij voort uit de meerzinnigheid van de historische werkelijkheid zelf? Kortom, is de historische subjectiviteit al dan niet onvermijdelijk? Is de historicus, dan wel de historische werkelijkheid zelf, verantwoordelijk voor de subjectiviteit van de historische kennis? Indien de werkelijkheid zelf geen uniforme selectiecriteria opdringt, dan is de subjectiviteit van de selectie niet alleen onherroepelijk, maar terzelfder tijd ook verantwoord. Indien de historische werkelijkheid in wezen meerzinnig is, en zich tot verschillende interpretaties leent, dan is de objectiviteit van de historische kennis door de wetenschappelijke vooruitgang van de historische methodologie een scientistische en wetenschappelijk onverantwoorde illusie.

De vraag of en in hoever de realiteit zich tot een uniforme wetenschappelijke benadering leent, is in de eerste plaats afhankelijk van de overeenkomst van de aangewende begrippen met de realiteit. Het betreft uiteraard een logische, geen chronologische prioriteit: vakbegrippen en verklaringsmodellen zijn solidair; de begrippen vormen de bouwstenen, de elementen waaruit de theorie of de verklaringsmodellen worden opgebouwd. In die zin kan men ze anterior noemen; maar de gehanteerde begrippen bepalen de mogelijkheden en de grenzen van de theoretische uitbouw en verwijzen dus naar theoretische constructies, die zij impliciet in zich dragen.

Opmerkelijk is wel hoezeer de begripsvorming in de historische methodologie verwaarloosd werd. De historicus doet veeleer aan naamgeving dan aan begripsvorming. De allergie van de historicus voor abstracties gaat zover dat de zgn. historische vakterminologie nagenoeg volledig uit ideaaltypen in Weberiaanse zin bestaat. Deze ideaaltypen houden zich op een elementair abstractieniveau; de veralgemeningen blijven tijdelijk en ruimtelijk gebonden, zodat dergelijke historische begrippen een 'individualistisch' karakter behouden; zij blijven verankerd in de concrete historische werkelijkheid en hebben bijgevolg meer gemeen met eigennamen, die naar het singuliere en het unieke verwijzen, dan met het algemene of universele karakter van wetenschappelijke begrippen.

De verwaarlozing van de begripsvorming en het lage abstractiegehalte van de historische ideaaltypen dwingt de historicus tot begripsontlening. Dit geschiedt in de regel onbewust. De voor een verklaring onontbeerlijke begrippen worden dan ook ontleend aan het dagelijks spraakgebruik, of uit de bestudeerde bronnen overgenomen. In beide gevallen beweegt men zich op het subjectieve vlak van de dagelijkse ervaring of van de «*expérience vécue*». De bronnenkritiek en de hieruit voortvloeiende eruditie zijn dan ook geen neutrale of onschuldige activiteit, want zoals gezegd is de opbouw van het feitenmateriaal (wat en hoe waargenomen wordt) bepalend voor de theorieën die erop toegepast kunnen worden. Uit de constructie van de feiten kan men bijgevolg ook afleiden met welke theoretische inzichten (verklarende hypothesen) de historische werkelijkheid benaderd wordt. De objectiviteit van de traditionele bronnenkritiek is daarom misleidend: de vraag naar de waarheid of de valsheid van een getuigenis impliceert een **voorafgaande** vraag naar de criteria van overeenkomst tussen waarneming en werkelijkheid. De waarneming waarop de traditionele bronnenkritiek wordt toegepast, is die van de dagelijkse ervaring. Maar welke is de graad van overeenkomst tussen deze dagelijkse ervaring en de werkelijkheid?

Zolang de historische terminologie samenvalt met de dagelijkse omgangstaal, is het niet verwonderlijk dat de historische verklaring een onwetenschappelijk karakter behoudt. De sociale wetmatigheden, door de menswetenschappen aan het licht gebracht, blijven onbekend en onbesproken. De verklaringspogingen beperken zich tot het psychologische vlak. Op grond van elementaire, voorwetenschappelijke psychologische inzichten wordt een verklaring voor het historische gebeuren gezocht in de bewuste doelstellingen of in de onbewuste drijfveren van het individu (intentionaliteit of doelgerichtheid van het menselijk handelen). De historische verklaring blijft niet alleen beperkt tot een 'verstehen' van het psychische leven, de psycholo-

gische analyse zelf blijft bovendien louter intuïtief. Zolang echter de historicus de voorwetenschappelijke kennis uit de dagelijkse ervaring niet overschrijdt, wordt de geschiedenis onvermijdelijk steeds opnieuw geschreven: de mogelijke visies op het historische gebeuren zijn inderdaad even talrijk en even uiteenlopend als de subjectieve levens- en wereldvisie van elk individu. Indien het historische onderzoek zich niet laat integreren in een overkoepelende synthese, indien de herneming van dezelfde historische thema's, ondanks de accumulatie van de feitenkennis, niet leidt tot een doorbreking, maar tot een hernieuwing van de subjectiviteit, dan moet dit worden toegeschreven aan de subjectiviteit van het historische uitgangspunt (*l'expérience vécue*) veeleer dan aan een fundamentele meerzinnigheid van de historische werkelijkheid. De historicus blijft zich onderwerpen aan het subjectieve gehalte van de bronnen en aan de subjectieve ingesteldheid van zijn lezerspubliek.

*
**

Hoe ontoereikend een dergelijke benaderingswijze is, wordt door de ontwikkeling van de menswetenschappen aangetoond. Wil men de verscheidenheid van de historische interpretaties uitschakelen, dan moet men een uitgangspunt innemen dat universeel geldig is. De uitschakeling van de subjectiviteit veronderstelt bovendien dat het ingenomen standpunt door de werkelijkheid zelf opgedrongen wordt en er een weerspiegeling van is. De mogelijke ontlening van begrippen aan de menswetenschappen is dan ook aan een tweevoudige voorwaarde onderworpen. Vooreerst, wat is het ontologische statuut of de werkelijkheidswaarde van de ontleende begrippen? Vervolgens, welke is hun abstractiegraad: zijn ze tijdgebonden dan wel universeel geldig, in hoever zijn ze toepasbaar op historisch onderzoek? De bruikbaarheid van deze begrippen moet worden beoordeeld in het licht van een 'elementenleer' van de historische werkelijkheid, d.w.z. een theorie van de historische entiteiten. Een dergelijke theorie veronderstelt echter een globaal inzicht in de sociale structuren.³

³ De problematiek van de historische begripsvorming werd besproken op het XXIXe Vlaams Filologencongres (Antwerpen, 1973). Zie vooral R. DE SCHRYVER, **Benamingen van cultuurhistorische bewegingen en fenomenen uitgebreid tot andere tijden**, pp. 229-238 (nadruk op de naamgeving), A.M. VAN DER WOUDE, **Het gebruik van begrippen ontleend aan de sociale wetenschappen bij het analyseren van economische en sociale verschijnselen in het verleden**, pp. 240-241 (nadruk op de ontlening van sociologische begrippen); de tekst van dit referaat verscheen in extenso in de *AAG Bijdragen*, 18 (1973) 3-22; en last but not least het basisreferaat van H. VAN DER WEE, **Het gebruik van theoretische concepten en modellen uit de humane wetenschappen**, pp. 75-78, met de discussie pp. 83-84; de volledige tekst is ter perse (nadruk op de solidariteit tussen begrips- en theorievorming).

Ongeacht de afbakening van het object veronderstelt het historische onderzoek inderdaad steeds een globale theorie over de samenleving als gestructureerd geheel. Ook een thematische of sectoriële geschiedschrijving veronderstelt een dergelijk globaal verklaringsmodel. Immers, hoezeer het ook gewettigd is de historische werkelijkheid sectorieel te benaderen en de lens scherp af te stellen op één bepaalde menselijke activiteit, de historische werkelijkheid zelf blijft niettemin een concreet en dus een multisectorieel gegeven. Zodra het kenobject een concrete historische werkelijkheid is, kan men de vraag naar de intersectoriële afhankelijkheid bezwaarlijk uit de weg gaan, ook niet bij een sectoriële geschiedschrijving, zoniet blijven de aangewende verklaringsmodellen doorkruist door exogene variabelen, waarvan de invloed onbepaald blijft. Een globale theorie van de samenleving als gestructureerd geheel beoogt precies duidelijk te maken :

- 1°) hoeveel autonome sectoren (specifieke menselijke activiteiten) onderscheiden moeten worden in de historische of sociale werkelijkheid ;
- 2°) welke onderlinge banden deze sectoren tot een gestructureerd geheel maken.

Men kan de problematiek van autonome menselijke activiteiten wellicht door een tweevoudige vraagstelling verduidelijken : bieden de professionele indelingen het model voor een opsplitsing van de menselijke activiteiten in een aantal autonome categorieën of moet men zich spiegelen aan de academische wetenschapsindelingen om de heterogeniteit van een aantal fundamentele menselijke activiteiten te bevestigen (bvb. het esthetische, het religieuze, het filosofische, het economische, het politieke, enz.) ?

Een bevredigend antwoord op deze vraag veronderstelt eigenlijk het bestaan van een unitaire menswetenschap, waarin de bestaande menswetenschappen geïntegreerd en gesystematiseerd zijn tot een coherent geheel. Bij gebrek hieraan vervalt men in een **beschrijvende nevenschikking**, waarbij op een willekeurige wijze een aantal activiteitssectoren uitgekozen en naast elkaar geplaatst worden. Dit is duidelijk het geval in de synthetische geschiedschrijving (sensu lato) : de onderverdeling van een bepaalde periode in een aantal hoofdstukken of paragrafen wordt te dikwijls toegepast om feiten samen te brengen waarvan het onderlinge verband niet anders dan chronologisch wordt aangeduid. Dit komt nog duidelijker aan het licht in de tijdstabellen, waartoe de eruditie leidt ⁴ : de onderlinge verbanden tussen de feiten blijven louter chronologisch (ante-

⁴ Bvb. K. PLOETZ, *Auszug aus der Geschichte*, (Würzburg, 1968), In-8, 2.296 p. of H. JANSSEN, *Kalendarium. Geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen* (Prisma, 1469).

rioriteit, gelijktijdigheid, posterioriteit); het chronologische verband suggereert weliswaar onderlinge samenhang tussen de feiten, maar deze blijft ongespecificeerd. Hetzelfde komt tot uiting in overzichtelijke schema's waar de sectoriële indeling horizontaal wordt uitgezet, de chronologische verticaal (of omgekeerd). Steeds opnieuw blijft een louter chronologische situering van de feiten ontoereikend en onbevredigend. De voorkeur voor een chronologische boven een thematische of sectoriële opsplitsing bij de historische opleiding (oudheid, middeleeuwen, nieuwe en nieuwste tijd) toont eveneens de noodzaak van een intersectorieel of globaal verklaringsmodel aan.

Daar het historische kenobject steeds een concrete werkelijkheid is, bestaat niet alleen de onvermijdelijke vraag naar samenhang of verband tussen de verschillende deelaspecten van de realiteit, bovendien is de nood aan dynamische verklaringsmodellen even onafwendbaar, aangezien de concrete realiteit een temporele dimensie vertoont. Deze theorie van de veranderingsprocessen staat niet in tegenstelling tot de theorie van de intersectoriële samenhang, maar vormt er slechts het dynamische aspect van. Statische of synchronische en dynamische of diachronische samenhang verhouden zich tot elkaar zoals de foto tot de film. Synchronische modellen refereren chronologisch naar gelijktijdigheid, diachronische modellen naar anterioriteit en posterioriteit. Een globale theorie van de samenleving als gestructureerd geheel vertoont dus noodgedwongen een dubbel aspect: een statisch aspect, waarbij de intersectoriële structuren of geledingen aangeduid worden, en een dynamisch aspect, waarbij de structurele veranderingsprocessen belicht worden. Op dezelfde wijze als de afwezigheid van intersectoriële theoretische inzichten tot een beschrijvende nevenschikking leidt, heeft het gebrek aan dynamische verklaringsmodellen als onvermijdelijk gevolg een **verhalende opeenvolging**. De onderontwikkeling van de historische begripsvorming leidt tot een theoretisch onvermogen, m.a.w. tot beschrijvende nevenschikking en verhalende opeenvolging. Een en ander wordt slechts doorbroken door de toekenning van een etische voorrang aan een bepaalde menselijke activiteit (bvb. de politieke). Dit maakt het mogelijk de beschrijvende nevenschikking te verzwakken door een morele hiërarchisering van de feiten en de verhalende opeenvolging te verzwakken door de toekenning van een zin aan de historische evolutie, uitgaande van een einddoel van morele aard.

*
**

Onvermijdelijk behoort het kenobject van de geschiedenis tot het verleden. Dit stelt een aantal specifieke technische moeilijkheden.

Indien men echter het verleden als kenobject van historische kennis aanwijst, indien men de historische methodologie opvat als een techniek om de bronnen uit het verleden te begrijpen, dan brengt men de historische kennis terug tot eruditie, ofwel, wat erger is, mist kent men, aansluitend bij het positivisme, de fundamentele epistemologische problematiek die de historische kennis stelt. Deze vloeit voort uit het feit dat het historische kenobject een **concrete** realiteit in **wording** is. De willekeur of de subjectiviteit op het vlak van de synthese vloeit dan voort uit het gebruik van de alledaagse taal als vakterminologie, uit de beschrijvende nevenschikking bij gebrek aan een globale structurele benadering van de sociale werkelijkheid en uit de verhalende opeenvolging bij gebrek aan een totale visie op de ontwikkelingsprocessen. Epistemologisch beschouwd doet het er niet toe of de concrete realiteit tot het verleden, tot het heden of tot de toekomst behoort. De omwisselbaarheid van de tijd, door Hempel bij het grote publiek bekendgemaakt, ligt voor de hand: een historische verklaring is een retrospectieve voorspelling, zoals elke voorspelling een prospectieve verklaring is. De tijd is een homogene categorie: verleden, heden en toekomst zijn relatieve begrippen; heden en toekomst zijn het verleden van morgen. Het is dan ook weinig zinvol de geschiedenis te definiëren als de wetenschap van het verleden: er bestaat geen wetenschap van het verleden, evenmin als er een wetenschap van de toekomst, of een wetenschap van het heden bestaat. Daarentegen kan men zich afvragen of een kennis van het tijdelijke en het concrete wetenschappelijk kan zijn, en dus welk het verband moet zijn tussen de historische kennis, gericht op een veranderende concrete werkelijkheid, en de menswetenschap(en), gericht op de abstracte sociale werkelijkheid.

We merkten vroeger op dat het samenvallen van de geschiedenis met het verleden wezenlijk de functie vervulde het terrein af te baken tussen geschiedenis en menswetenschappen. In feite echter toont de historicus beroepshalve slechts belangstelling voor de reconstructie en de verklaring van samenlevingen die een bepaald ontwikkelingspeil bereikt hebben, nl. geletterde samenlevingen. Voor de technische aspecten van deze samenleving biedt de traditionele historische kritiek een doeltreffende methode. Maar op het vlak van de verklaring of de synthese heerst er subjectiviteit bij gebrek aan wetenschappelijke richtlijnen.

Hier rijst opnieuw de essentiële epistemologische problematiek:

- 1°) in hoever bieden de menswetenschappen het theoretisch geraamte dat de historicus nodig heeft;
- 2°) lost een dergelijke theorie de subjectiviteit en de onzekerheid van de historische verklaring volledig op?

PARAGRAAF 4

De begrenzing van de objectiviteit: de menswetenschappen en de historische werkelijkheid

De wetenschappelijkheid van de historische kennis en haar begrenzing zijn sedert de 19e eeuw het voorwerp van discussies, die beheerst worden door een neo-Kantiaanse kenkritiek. De inzet van deze discussie betrof echter niet zozeer de academische geschiedschrijving als wel de universele geschiedenis, ontworpen door wijsgeren zoals Hegel of sociologen zoals Comte en Marx. De historische kenkritiek richtte zich dus in de eerste plaats op historische constructies die hun object verruimden tot de evolutie van de gehele mensheid, naar analogie van het Darwinisme dat zich uitsprak over het evolutieproces van het leven. Deze verruimde visie verklaart ten dele de relatieve afzijdigheid van academische historici in het debat. De meesten voelden zich weinig betrokken bij een discussie die zich op wijsgerig niveau afspeelde. Inderdaad, deze epistemologische discussies hadden duidelijke ontologische implicaties, omdat de zin van het menselijk bestaan op het spel stond. De solidariteit tussen een kenkritische benadering van de historische kennis en een wijsgerige bezinning over de historische dimensie van het menselijk bestaan kwam er duidelijk tot uiting en verwijst naar de problematiek van de verhouding tussen epistemologie en ontologie. De afzijdigheid van de academische geschiedschrijving wordt ook nog verklaard door het feit dat de epistemologische problematiek over begripvorming en theorievorming gemakkelijk kon worden vermeden; een beroep op de meest elementaire regels van de traditionele historische kritiek was immers genoeg om de broosheid van deze gigantische historische reconstructies aan te tonen. De neo-Kantiaanse kenkritiek daarentegen ontweek de fundamentele epistemologische problematiek niet: wat was bvb. de wetenschappelijke geldigheid van het statische marxistische verklaringsmodel, gegrond op het onderscheid tussen infrastructuur en superstructuur; wat was de geldigheid van het

dynamische marxistische verklaringsmodel dat de klassetegenstellingen centraal stelde?

Hoewel dus historici en wijsgeren, historische kritiek en wijsgerige kritiek, samen de wetenschappelijke geldigheid van de universele geschiedenis veroordeelden, toch waren de veroordelingsgronden tegengesteld. Voor de historische kritiek is een universele geschiedenis slechts voorbarig en haar onwetenschappelijk karakter slechts voorlopig. Voor de wijsgerige kritiek integendeel is elke universele geschiedenis onvermijdelijk filosofisch i.p.v. wetenschappelijk. Overigens maakte de wijsgerige kritiek geen verschil tussen de universele geschiedenis en de meer beperkte academische geschiedschrijving. De wijsgerige kritiek volgde dus de historici niet, die het onderscheid tussen de academische geschiedschrijving en de universele geschiedenis lieten samenvallen met de tegenstelling tussen wetenschappelijkheid en wijsgerige bespiegelingen. De wijsgerige kritiek stelde integendeel de wetenschappelijke begrenzing van elke vorm van historische kennis in het licht, ongeacht de omvang van haar voorwerp. Het wetenschappelijke fiasco van de universele geschiedenis was dus niet in de eerste plaats toe te schrijven aan de leemten in het bronnenmateriaal, zoals de academische geschiedschrijving het voorstelde.

De wijsgerige kritiek op de academische geschiedschrijving gaf een bevredigende verklaring voor het uitblijven van een cumulatieve vooruitgang op synthetisch gebied, ondanks de onloochenbare vooruitgang van de eruditie: de synthetische verwerking van de gegevens wordt immers niet geschraagd door wetenschappelijk gefundeerde theoretische inzichten. Op journalistieke wijze worden intuïtieve verbanden gesuggereerd. Zo wordt elke synthese opgebouwd uit een conglomeraat van niet-getoetste theoretische vooronderstellingen en blijven de opeenvolgende syntheses naast elkaar voortbestaan als even zovele persoonlijke standpunten, zienswijzen of opinies. In de mate dat de academische geschiedschrijving niet leidde tot een algemeen geldige historische kennis, werd de door de historici aangevoerde argumentatie om de universele geschiedenis te veroordelen echter ontzenuwd: de eruditie bleek immers een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde om de wetenschappelijkheid van de historische kennis te waarborgen. De traditionele historische kritiek leidde tot een waarachtige historische kennis, maar reikte niet tot een wetenschappelijk bevredigende en algemeen aanvaardbare verklaring van het historische gebeuren. Daarom bleef de academische geschiedenis, ondanks haar aanspraak op wetenschappelijkheid, een literaire bedrijvigheid met subjectieve inslag.

De neo-Kantiaanse kenkritiek verantwoordde deze subjectieve inslag van de geschiedschrijving door de copernicaanse revolutie van

Kant over te hevelen van de natuurwetenschappen naar de menswetenschappen : de menswetenschappen worden dan onvermijdelijk subjectief. Subjectiviteit is niet alleen onvermijdelijk, zij is volkomen onontbeerlijk en beantwoordt wezenlijk aan de opdracht van de historische kennis, die een filosofische inslag heeft of moet hebben door zich uit te spreken over de (voorlopig verwezenlijkte) zin van het menselijk bestaan. De historicus krijgt een filosofische roeping toegewezen : hij moet de onvoltooide zin van het menselijk bestaan als historisch wordingsproces vertolken. Ook deze filosofische opdracht verwierp de academische geschiedschrijving, precies zoals zij de aanspraken op wetenschappelijkheid van de universele geschiedschrijving had afgewezen.

Deze tweevoudige afwijzing van de wijsbegeerte en van de menswetenschappen is kenmerkend voor de traditionele geschiedschrijving, erfgenaam van de negentiende-eeuwse erudiete geschiedschrijving. Door de verwerping van wijsbegeerte en menswetenschappen blijft de traditionele geschiedschrijving inderdaad trouw aan de grondpijlers waarop de negentiende-eeuwse geschiedschrijving gevestigd was : de eruditie en de literaire traditie, en blikkt zij met heimwee terug naar de positivistische eruditie. Het is met tegenzin en met een zeker schuldgevoel dat de traditionele geschiedschrijving haar onbetwistbare subjectiviteit toegeeft. Hoe echter hierin verbetering brengen zolang de geschiedschrijving, tegen wil en dank, een literair genre blijft ?

De overheveling van de wetenschappelijkheid van de eruditie naar de geschiedschrijving betekent in feite de verwerping van de wetenschappelijkheid. De traditionele geschiedschrijving blijft dan halfweg staan tussen een legendarische, een wetenschappelijke en een wijsgerige geschiedschrijving. Met de wetenschap heeft de traditionele geschiedschrijving de waarheidszin gemeen, met de letterkunde de zin voor de dagelijkse ervaring. Indien echter de geschiedenis slechts een realiteitsgetrouwe roman is, dan is de historicus niets meer dan een verbeeldingsloze romanschrijver !

*
**

De terughoudendheid van de traditionele geschiedschrijving ten aanzien van een wetenschappelijke benadering van de sociale werkelijkheid vindt een eerste verklaring in de vervreemding van de dagelijkse ervaring die de wetenschapsbeoefening veronderstelt. De literaire vorming die de historicus heeft meegekregen, bereidt hem slecht voor op de ontluistering van de wereld die de wetenschappelijke benadering inhoudt. De fenomenologie heeft tot vervelens toe de

tegenstelling benadrukt tussen de wetenschappelijke visie op de werkelijkheid en de dagelijkse ervaring. Door vast te houden aan de dagelijkse ervaring mondt de traditionele geschiedschrijving onvermijdelijk uit in een literair genre. De traditionele historicus exploiteert het exotisme van het verleden ; van zijn ontdekkingsstochten in de tijd brengt hij slechts reisindrukken mee.

Dit verzet tegen de menswetenschappen manifesteert zich in een meervoudige argumentatie, die steeds weinig overtuigend blijft. De relatieve achterstand of de voorlopige onderontwikkeling van bepaalde menswetenschappen, waarvan de wetenschappelijkheid soms niet meer is dan een goed voornemen, ontslaat de historicus er niet van zelf de theoretische verklaringsmodellen te ontwerpen die voor de historische analyse vereist zijn. Hetzelfde geldt voor de tijdgebondenheid van sommige theorieën uit de menswetenschappen, waarvan de bruikbaarheid zich beperkt tot een bepaalde sociale ontwikkelingsfase en waarvan de toepassing op samenlevingen die zich in een andere ontwikkelingstoestand bevinden, anachronisch zou zijn. De dikwijls overschatte tijdgebondenheid van de menswetenschappen is niettemin een overtuigend argument voor een analoge benadering van samenlevingen die zich in een verschillende ontwikkelingstoestand bevinden. Het argument heeft — niet altijd ten onrechte — betrekking op een onoordeelkundige overneming en aanwending van moderne theorieën in het historisch onderzoek. Maar deze vaststelling toont slechts aan dat de geldigheid of bruikbaarheid van moderne theorieën beperkt kan zijn, en niet dat zij onbruikbaar zijn voor de moderne samenleving waarin zij ontworpen werden. De conclusie die zich bijgevolg opdringt, is dat deze moderne theorieën — in de mate dat zij niet bruikbaar zijn voor historisch onderzoek — door de historicus aangepast of vervangen moeten worden. Wat het argument aantoont is immers niet de ongeldigheid van het theoretische verklaringsmodel, maar zijn beperkte toepasbaarheid. Zolang niet is aangetoond dat de wetenschappelijke benaderingswijze, die door de menswetenschappen aangewend wordt voor de huidige samenleving, niet de meest geschikte is, kan de historicus die deze benaderingswijze afwijst het verwijt van onwetenschappelijkheid niet ontgaan ! Tegenstanders van het gebruik van de menswetenschappen in het historische onderzoek achten zich van verwetenschappelijking ontslagen zodra zij de echte of vermeende tijdgebondenheid van de moderne menswetenschappen hebben aangetoond. In de mate echter dat de menswetenschappen hun bruikbaarheid ondanks hun tijdgebondenheid waar maken, dringen zij zich onweerstaanbaar op als het na te volgen model voor historisch onderzoek, aangezien zij dan de benaderingswijze bij uitstek zijn voor de actuele of hedendaagse historische werkelijkheid. Hoe paradoxaal ook : **hoe minder universeel of algemeen geldig** de menswetenschap-

pen zijn, hoe meer zij zich juist opdringen als model of voorbeeld voor een optimale wetenschappelijke benadering van de **historische** werkelijkheid, die meer wil zijn dan een **beschrijving** of een **verhaal**.

Onbewust is de zwakheid van het argument aangevoeld door de traditionele geschiedschrijving. De afwijzende houding t.a.v. de menswetenschappen wordt gewoonlijk bekrachtigd door het geliefdkoosde argument: de specificiteit van het historische standpunt. Men kan er allereerst op wijzen (hoewel vanzelfsprekend, blijft de opmerking het vermelden waard) dat het bestaan van een zelfstandig gespecialiseerd onderwijs op universitair niveau geenszins de epistemologische autonomie van de historische kennis tot gevolg heeft. M.a.w. de universitaire opsplitsing van de kennis in een aantal deelwetenschappen is hoegenaamd geen waarborg voor de epistemologische en ontologische autonomie van deze vakken.

De eigenheid van de geschiedenis of van de historische kennis binnen het geheel van de menswetenschappen wordt gewoonlijk gelijkgesteld met een «synthetische» of globale visie op de samenleving. Aldus zou de historische kennis zich onderscheiden van de menswetenschappen, die alle partieel zijn. Een dergelijk synthetisch of multisectorieel standpunt, een 'totale' historische kennis, impliceert echter niet alleen een omni-specialisatie in elk van de verschillende menswetenschappen (wat het argument beoogde te vermijden en te bestrijden), maar het veronderstelt zelfs nog veel meer, nl. een unitaire menswetenschap, die de verschillende menswetenschappen vervolledigt en systematiseert tot een samenhangend geheel.

Bij gebrek aan een dergelijke unitaire menswetenschap als centraal referentiekader waarin alle menswetenschappen opgenomen zijn (zodat de synchronische en diachronische structuren van de globale samenleving inzichtelijk worden), moet het historische onderzoek onvermijdelijk de weg opgaan van de specialisatie, d.w.z. van de verschillende menswetenschappen. Men zal dan terecht wijzen op de ontoereikendheid van sectoriële verklaringsmodellen om de samenleving in haar concrete complexiteit te vatten, op de ontoereikendheid ook van abstracte of nomothetische verklaringsmodellen, die slechts een vereenvoudigde voorstelling geven van de concrete realiteit. In feite zijn de sectoriële verklaringsschema's uit de menswetenschappen, hoe ontoereikend ook, **onontbeerlijk**, omdat alleen zij de wetenschappelijke geldigheidsgraad van de historische analyse kunnen waarborgen.

*
**

De argumentatie tegen de bruikbaarheid van de menswetenschappen is zo weinig overtuigend, dat zij veeleer aandoet als een ratio-

nalisis a posteriori. Wellicht moeten de ware redenen voor de terughoudendheid van de historicus niet zozeer worden gezocht op het vlak van de bewuste epistemologische argumentatie, dan wel op het vlak van onbewuste psychologische drijfveren: in de loop van de 19e eeuw bereikte de geschiedschrijving een prestige zonder weerga. De geschiedenis was toen zonet de enige, dan toch de menswetenschap bij uitstek, nl. die welke de burgerlijke vooruitgangsideologie een wetenschappelijke legitimatie moest bieden. De negentiende-eeuwse geschiedschrijving ontleende haar aanspraken op wetenschappelijkheid aan de bronnenkritiek, maar bleef anderzijds voor de publieke opinie toegankelijk, omdat de toekenning van een primaat aan het politieke gebeuren als synthesebeginsel op methodologisch vlak leidde tot het gebruik van voorwetenschappelijke psychologische interpretatieschema's uit de dagelijkse ervaring. De snelle ontwikkeling van de menswetenschappen, in de eerste plaats van de economie, heeft terzelfder tijd het overwicht van de geschiedschrijving aangetast en het historisch denken geconfronteerd met de wetmatigheid in de sociale werkelijkheid. Naarmate de menswetenschappen door hun operationaliteit de geldigheid van de wetenschappelijke benaderingswijze aantoonde, hebben zij het prestige van de geschiedenis overgeërfd.

De status van de verschillende menswetenschappen weerspiegelt zich in de toenemende mogelijkheden waartoe zij toegang verlenen, niet alleen in de private sector (aandeel van economen of psychologen in het bedrijfsleven), maar meer nog in de overheidssector. Misschien is in dit opzicht vooral kenmerkend welke opleiding de beste toegangsweg verleent tot de politieke verantwoordelijkheid, die in principe twee eisen stelt:

- 1°) efficiëntie (dus inzicht in de sociale wetmatigheid), die aan belang wint naarmate de rol van de overheid toeneemt;
- 2°) veelzijdigheid van vorming, om de uiteenlopende sociale problemen te beheersen.

De opgetreden verschuiving in de rekrutering, nl. van literair (historisch) of juridisch geschoolden naar kandidaten met een sociaal-wetenschappelijke opleiding, is hier tekenend. Even betekenisvol is de groei van de afdelingen economie, politieke en sociale wetenschappen tot volwaardige universitaire faculteiten. Tot voor kort werden de historische kennis en het recht beschouwd als de grondpijlers van de politieke vorming: de geschiedenis, omdat de politieke geschiedenis centraal stond, zodat het verleden een leerschool was in politieke ervaring; het recht, omdat de politiek beschouwd werd als de kunst wetten toe te passen of uit te vaardigen. De opleiding binnen de menswetenschappen pretendeert veel meer te zijn dan een leerschool in politieke ervaring, nl. inzicht te geven in de sociale wetmatigheden, zodat de samenleving haar ontwikkeling zou be-

heersen op analoge wijze als de natuurwetenschappelijke inzichten tot natuurbeheersing geleid hebben. Deze ontwikkeling van de menswetenschappen dwingt de geschiedenis tot een onvermijdelijke optie tussen literatuur, wijsbegeerte en wetenschap.

De Franse geschiedschrijving reageerde het eerst op het diskrediet dat de erudiete geschiedenisbeoefening trof en nam de methodologische uitdaging aan, die de ontwikkeling van de menswetenschappen stelde. In de 'Revue de synthèse historique' stelde Henri Berr zich tot taak de erudiete geschiedschrijving met de sociologie te verzoenen door een verdieping van de historische methodologie. Berr legde vooral de nadruk op de verenigbaarheid van het toeval, de wetmatigheid en de vrijheid. De historici die zich achter de « Annales » schaarde, legden meer de nadruk op de verruiming van de historische belangstelling; via de specialisatie werd aldus het probleem van de verhouding tussen de historische methodologie en de menswetenschappen aan de orde gesteld. De verwerping van de politieke geschiedenis als synthesebeginsel van de historische ontwikkeling wierp de vraag op naar een integratiebeginsel om de samenhang tussen de verschillende aspecten van de menselijke activiteit te vatten. Zo mondde de school van de « Annales » uit op de cruciale vraagstelling van de neo-Kantiaanse kenkritiek, door Berr verwaarloosd wegens zijn bekommernis het heersende sociologisme te bestrijden, de vraag nl. naar de globale structuur van de samenleving.

De oorspronkelijke bijdrage van de « Annales » bewoog zich dus op het vlak van een verruiming van de historische belangstelling en van de hiermee gepaard gaande methodologische vernieuwing. In de jaren vijftig en zestig verwierf de economische geschiedenis hierin een beslissend aandeel, mede doordat de groeitheorie het economisch denken zozeer beheerste dat de ontwikkelingstheorieën als moderne versie van de vooruitgangsideologie bij de publieke opinie ingang vonden. Bij de analyse van de historische evolutieprocessen richt de historicus zich bij uitstek op deze aspecten van de werkelijkheid die aan verandering onderhevig zijn. De erudiete geschiedschrijving bleef in de ban van een statische wereldvisie, die zich blind staarde op de politieke veranderingsprocessen en op de historische rol van de machthebbers. De verruiming van de historische belangstelling vloeit voort uit de bewustwording van de tragere veranderingsprocessen waaraan de samenleving onderhevig is, en die onopgemerkt bleven totdat de versnelling van de economische groei ze in het brandpunt van de belangstelling plaatste.

Met een terugblik op het seculaire industrialisatieproces en op de sociaal-economische structuurveranderingen die de gehele samenleving aantastten, verwierf de historicus een evolutionistische visie op

het historische verloop. Deze dynamische wereldvisie bracht een andere kijk op de voorbije ontwikkeling: de aandacht ging spontaan naar de trage, intergenerationele veranderingsprocessen die de tijdgenoten waren ontgaan (la longue durée). Alle sectoren van de realiteit werden vanuit een dynamisch standpunt benaderd. Het werd hierbij duidelijk dat de samenleving aan veranderingen onderhevig was, waarvan haar leden evenmin als de politieke machthebbers bewust waren. Meteen ruimde de grote historische figuren de plaats voor de anonieme massa, de individuele vrijheid week voor de sociale wetmatigheid. Deze verruiming van de historische belangstelling betekende op zichzelf echter geen wetenschappelijke vooruitgang: er zijn geen verouderde of achterhaalde thema's in het historische onderzoek, doch slechts achterhaalde methodes. Modevariaties zijn een symptoom van methodologische onvermogen. De verruiming van de historische belangstelling bracht dan ook geen oplossing, noch voor de epistemologische problematiek van de historische samenhang, noch voor die van de verenigbaarheid tussen individuele vrijheid en sociale wetmatigheid; veeleer maakte zij deze vragen opnieuw actueel.

*
**

De sociale wetmatigheid, door de menswetenschappen in het licht gesteld, vormde wellicht de belangrijkste psychologische hinderpaal voor een vruchtbare samenwerking tussen de traditionele geschiedschrijving en de ontluikende menswetenschappen. Vanuit een wetenschapssociologisch standpunt zou men wellicht de tegenstelling kunnen verduidelijken door een referentie naar het politieke klimaat: de liberale ideologie vormde de voedingsbodem van de individualistische en psychologiserende geschiedschrijving, terwijl de socialistische ideologie de ontwikkeling van de menswetenschappen inspireerde (door inzicht in de sociale wetmatigheid de samenleving ombuigen in socialistische richting). De epistemologische tegenstelling reikte verder dan deze ideologische onenigheid en vond op wetenschappelijk vlak weerklank in het debat rond het sciëntisme, met als inzet de tegenstelling vrijheid-determinisme.

Om de noodzaak van een wetenschappelijke benadering van de samenleving te bepleiten, beriepen de voorstanders van de menswetenschappen zelf dan op een deterministische natuurwetenschappelijke kenkritiek. De tegenstelling tussen het individualistische vrijheidsbegrip van de traditionele geschiedschrijving en de sociale wetmatigheid van de menswetenschappen werd een onderdeel van een ruimer debat over het verschil of de identiteit tussen menswetenschappen en natuurwetenschappen, tussen mens en natuur. Zo ver-

gleed het debat van het epistemologische naar het ontologische vlak. Uiteindelijk stond de mensopvatting centraal. In evolutionistische termen uitgedrukt, luidde de vraag of de menselijke evolutie voortvloeide uit een continu dan wel uit een discontinu proces: was de mens een verlengstuk van het natuurlijke evolutieproces, of stond hij boven de natuur? Het invoeren van een ontologisch onderscheid tussen mens en natuur verantwoordde het methodologische onderscheid tussen natuur- en menswetenschappen: een verklarende methode voor de natuurwetenschappen, omdat de natuur aan wetmatigheid onderhevig is; een begrijpende methode voor de kennis van de mens, op grond van de menselijke vrijheid (rationaliteit of doelgerichtheid van het menselijk gedrag).

De ontluikende menswetenschappen hadden precies de neiging dit onderscheid te verwerpen. De ontdekking van sociale wetmatigheden, gekoppeld aan de invloed van een scientistische epistemologie, bracht ze ertoe de menselijke vrijheid te loochenen of als een illusie te brandmerken. Het menselijke gedrag werd bij voorkeur verklaard vanuit onbewuste drijfveren. De Freudiaanse psychologie (zou het Freud) en de marxistische sociologie (zou het Marx) verklaarden respectievelijk het individuele gedrag vanuit de persoonlijke drijfveren en de sociale verhoudingen vanuit een macrosociologische wetmatigheid. Deze deterministische visie die het psychologisme (niet de psychologie) en het sociologisme (niet de sociologie) kenmerkte en die neerkwam op een wetenschappelijk onverantwoorde veralgemening van de wetmatigheden in de individuele of de sociale werkelijkheid, was zelf een reactie op de traditionele mensopvatting, die de rol van de vrijheid en de draagwijdte van de menselijke beslissingen tot absolute normen verhief.

Wellicht is het onderscheid tussen een concreet-historische en een abstract-wetenschappelijke benaderingswijze van de werkelijkheid relevanter dan de ingevoerde tegenstelling tussen natuur- en menswetenschappen. Zo is de geschiedenis van de natuur even particulier en uniek als de menselijke geschiedenis. Inderdaad, of het nu een macrohistorisch verschijnsel betreft zoals de evolutie van een diersoort, dan wel een microhistorisch verschijnsel zoals een onweer, steeds vertoont het bestudeerde object individuele kenmerken waardoor het zich onderscheidt van soortgelijke fenomenen, en steeds verschijnt het in een unieke chronologische en geografische constellatie. In die zin is er een analoge afstand tussen de concrete werkelijkheid en de abstracte ideeënwereld van de wetenschap, ongeacht of de mens dan wel de natuur het kenobject vormt. Alleen is de afstand tussen de menselijke geschiedenis en de menswetenschappen wellicht groter dan die tussen de natuurkundige geschiedenis en de natuurwetenschappen.

Aan het natuurwetenschappelijk denken ontleent de natuurkundige geschiedenis zowel haar begrippenapparaat als de theoretische verklaringsmodellen. Hoewel deze wetenschappelijke inzichten slechts een vereenvoudigde en partiële weergave van de werkelijkheid geven, zijn ze toch onontbeerlijk om de evolutie van de natuur te verklaren. De afstand tussen de abstracte verklaringsmodellen en de concrete realiteit toont aan dat de partiële wetmatigheden waaraan de natuur onderworpen is, niet veralgemeend mogen worden tot een globale wetmatigheid of tot een deterministische evolutie van de natuur. Een globale wetmatigheid zou het toeval uitsluiten, partiële wetmatigheden integendeel laten het toeval spelen.

Hetzelfde kan worden gezegd over de samenleving. De aanwijsbare wetmatigheden op individueel of sociaal vlak kunnen niet zonder meer worden veralgemeend tot historische wetten, die de gang van het historische verloop bepalen. Wetmatigheden binnen de historische werkelijkheid kunnen niet worden gelijkgesteld met een macrohistorische wetmatigheid of met een globaal determinisme. Zoals gezegd verhief de traditionele geschiedschrijving de rol van het individu tot een absolute waarde: het verloop van de geschiedenis of de ontwikkeling van de samenleving werd toegeschreven aan de individuele beslissingen van de gezagdragers. Deze visie wordt weerlegd door de vaststelling dat de historische evolutie meermalen niet beantwoordt aan de gestelde doelstellingen. Dikwijls vallen de gevolgen van historische beslissingen anders uit dan de verwachtingen. Om deze discrepantie tussen doelstelling en resultaat te verklaren is het niet eens nodig de realiteit van de menselijke vrijheid te loochenen: indien het verloop van de geschiedenis bepaald wordt door de toevallige kruising van tegengestelde beslissingen, dan is de mens onderworpen aan een historische evolutie waar uiteindelijk niemand vat op heeft. Indien het historische verloop echter door deze resultante van tegengestelde doelstellingen bepaald zou worden, dan wordt de menselijke vrijheid in feite aanzienlijk begrensd, aangezien vrije beslissingen binnen de historische werkelijkheid niet leiden tot een beheersing en tot een vrije bepaling van de historische evolutie. Ondanks de aanwezigheid van vrije beslissingen ontsnapt de historische evolutie dan aan de menselijke vrijheid.

Om de menselijke vrijheid veilig te stellen werd ernaar gestreefd in deze resultante van menselijke beslissingen (die uiteindelijk het verloop van de geschiedenis zou bepalen) een innerlijke rationaliteit te herkennen, m.a.w. zelfs indien de globale historische evolutie door niemand vooraf bewust werd nagestreefd, kan men dan toch tenminste niet, achteraf beschouwd, deze evolutie als zinvol beschouwen, als de feitelijke verwezenlijking van een mogelijke doelstelling, weliswaar niet a priori gesteld, maar a posteriori te her-

kennen en te erkennen? Kan tenslotte niet iedereen zich verzoenen met deze resultante van tegenstrijdige doelstellingen als met de best mogelijke verzoening tussen tegenstrijdige belangen? En vertoont op lange termijn deze immanente rationaliteit geen continuïteit, een constante evolutie in dezelfde richting zodat het verleden de richting aanwijst voor de toekomst, zodat het verleden de ethische dimensie van het menselijke bestaan, de bestaansredenen van de mens onthult? Indien men anderzijds deze immanente rationaliteit niet toeschrijft aan de resultante van tegengestelde menselijke doelstellingen, doch aan de transcendente wilsbeschikking van een goddelijke Voorzienigheid, dan verkrijgt de menselijke geschiedenis een religieuze of theologische dimensie.

Er zijn dus verschillende visies mogelijk op het globale verloop van de menselijke geschiedenis: men kan dit verloop antropomorfisch afhankelijk stellen van een vrije wilsbeschikking, hetzij van een transcendent of bovennatuurlijk wezen (theologie van de geschiedenis, bepaald door de Voorzienigheid), hetzij van een immanent, menselijk wezen (filosofie van de geschiedenis, bepaald door de anonieme en onbewuste verwezenlijking van het menszijn). De historische kennis is dan een wijsgerige bewustwording, de historicus-filosoof wordt de bemiddelaar, niet tussen god en mens, hemel en aarde, maar tussen de verborgen zin van de geschiedenis en de ethische roeping of het ideaal van de mens. Men kan het historische verloop tenslotte beschouwen als zinloos, beroofd van enige rationaliteit: de historische evolutie en het menselijk bestaan zijn dan absurd, beheerst door het toeval. Men kan integendeel het historische verloop niet toeschrijven aan het toeval, maar wel aan de blinde krachten of aan het fatum van de sociale wetmatigheid (cycli van leven en dood; groei, bloei en verval). De wetenschappelijke benadering sluit bij deze laatste zienswijze aan: in haar extreme vorm postuleert zij een globaal determinisme, de onmacht van het individu om het historische verloop te beheersen. Meestal echter wordt gepoogd de filosofische met de wetenschappelijke visie te verzoenen; men laat dan wetmatigheid en rationaliteit samenvallen: de historische evolutie mondt onvermijdelijk uit in de ethische verwezenlijking van het menselijk bestaan.

*
**

Het komt de historicus niet toe de onmacht van de mens op de evolutie van de samenleving te postuleren; evenmin is de historicus bevoegd om de beheersing door de mens van zijn eigen ontwikkeling te bevestigen. Het doorbreken van de onmacht, de beheersing van de historische evolutie is afhankelijk van de verwezenlijking van een aantal voorwaarden: de menselijke vrijheid is steeds partieel, het

vermogen om doeltreffend te handelen (om de gestelde doelstellingen te verwezenlijken) is afhankelijk van het verworven inzicht in de realiteit en van de mogelijkheid over de nodige middelen te beschikken om het beoogde doel te verwezenlijken (zodra men weet hoe het doel te bereiken). Vrijheid veronderstelt wetmatigheid: de verwezenlijking van doelstellingen impliceert immers dat de gevolgen van de gedraging voorspelbaar zijn, m.a.w. dat er een bepaalde regelmaat tussen de feiten bestaat die voortvloeit uit wetmatigheid, onderlinge samenhang of afhankelijkheid. Zolang de menswetenschappen slechts partiële wetmatigheden in de historische werkelijkheid aantonen, is de historische evolutie niet louter toevallig, noch volkomen noodzakelijk. De taak van de historicus bestaat er dan in de historische evolutie te verklaren door de toevalsfactor, de wetmatigheid en de vrijheid tegenover elkaar af te wegen: de historische werkelijkheid vertoont een waarschijnlijkheidsgraad.

De historicus evalueert de waarschijnlijkheidsgraad van een reële evolutie door een vergelijking met de mogelijke evoluties die niet tot stand kwamen. De begrijpende methode, gericht op vrije of rationele gedragingen, d.w.z. op doelgerichte gedragingen met het oog op bepaalde doelstellingen, is dus geenszins in tegenspraak met of tegengesteld aan de verklarende methode, gericht op causale verbanden of wetmatigheid. De begrijpende methode veronderstelt integendeel de verklarende methode, precies zoals de vrijheid wetmatigheid impliceert. De onzekerheid over het relatieve aandeel van toeval, wetmatigheid en vrijheid bepaalt de grenzen van de zekerheid en de algemeenheid van de historische kennis. De subjectiviteit van de historische kennis moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de onzekerheid betreffende de waarschijnlijkheidsgraad van de historische veranderingsprocessen. Deze onvermijdelijke onzekerheid wordt echter vergroot door de theoretische onderontwikkeling van de historische methodologie en door de afkeer van de historicus om partiële wetmatigheden in het licht te stellen.

Door de subjectiviteit tot partijdigheid terug te brengen verwaarloost de traditionele geschiedschrijving volkomen deze subjectiviteitsfactoren. Wel is het onbetwistbaar dat de ideologische inslag van de geschiedschrijving toeneemt naarmate de subjectiviteit onderhouden wordt. Toch blijven de afkeer voor waardeoordelen en de eis tot onpartijdigheid de minst overtuigende van alle positivistische postulaten. Het verbod waardeoordelen uit te spreken heeft tot gevolg dat de vooroordelen impliciet als synthesebeginselen fungeren en dat een ideologische geschiedschrijving met een onrechtmatige wetenschappelijke waardigheid bekleed wordt. De morele beoordeling van de historische werkelijkheid is onvermijdelijk, gezien de normatieve instelling van de mens. Ieder individu benadert de werkelijkheid

steeds vanuit een eigen waardeschaal. Er hoeft op het vlak van de sociale werkelijkheid geen tegenspraak te bestaan tussen waardeoordeel en wetenschappelijk oordeel, tussen inzicht en beoordeling, evenmin als de natuurkundige verklaring een morele beoordeling uitsluit.

Waar het in de menswetenschappen om gaat, is echter meer dan het alternatief tussen morele afzijdigheid en engagement binnen en buiten de wetenschapsbeoefening (binnen de wetenschapsbeoefening door de ethische dimensie van het wetenschappelijk onderzoek, vooral dan van het toegepast wetenschappelijk onderzoek, in vraag te stellen en oog te hebben voor de maatschappelijke repercussies ervan); meer ook dan de vraag of en in hoever morele beoordelingen met de wetenschapsbeoefening verenigbaar zijn. Waar het op aan komt, is te weten hoever de binding tussen wetenschappelijke inzichten en sociale toestanden reikt. De sociologie van de kennis kan altijd en overal een verband aanwijzen tussen de wetenschapsbeoefening en de sociale structuren of de historische omstandigheden. De fundamentele vraag betreft de draagwijdte van de wetenschapsociologie: verklaren deze kensociologische inzichten het ontstaan en de ontwikkeling van een universeel geldende wetenschappelijke kennis of verklaren zij integendeel het voortbestaan van de subjectiviteit en van een schijnwetenschappelijkheid? De cruciale vraag betreft dus de aard van de binding tussen wetenschappelijke kennis en sociale toestanden: zijn de menswetenschappen algemeen geldend of integendeel een tijdgebonden pseudo-wetenschappelijke, ideologische weerspiegeling en verantwoording van de bestaande sociale (wan)orde? Indien er in dat opzicht de facto een verschil zou bestaan tussen natuur- en menswetenschappen, de jure is er hoegenaamd geen onderscheid. Een feitelijk verschil zou dan ook niet wijzen op de onmogelijkheid van de waardevrijheid in de menswetenschappen, wel op wetenschappelijke onderontwikkeling en op het pseudo-wetenschappelijke karakter van ideologische inzichten.

Verre van een waardevrije wetenschap uit te sluiten, veronderstelt een ethische beoordeling integendeel objectieve wetenschappelijke inzichten. Inderdaad, het waardeoordeel is pas zinvol wanneer onderscheid gemaakt wordt tussen het onvermijdelijke, het onmogelijke en het mogelijke; pas wanneer mogelijkheden en grenzen van de vrijheid in een concrete situatie aangetoond worden, kan men verantwoordelijkheden toeschrijven en evenwichtige waardeoordelen uitspreken. De waardevrijheid van de wetenschap wordt echter om een tweevoudige reden niet algemeen aanvaard. Allereerst omdat wetenschappelijke waardevrijheid ten onrechte gelijkgesteld wordt met een ethische afzijdigheid van de wetenschapsmens. Ten tweede omdat wetenschappelijke waardevrijheid met een conservatieve wetenschaps-

beoefening wordt vereenzelvigd. Dit verwijt treft vooral het structuralistisch of atemporeel denken, dat de samenleving voorstelt als een gesloten systeem met een beperkt en voorspelbaar aantal varianten. Hiertegen keert zich het utopisch denken, dat de toekomstmogelijkheden wil vrijwaren door ze onbeperkt en onbepaald te houden. De marxistische eis van een maatschappijkritische wetenschap wil precies de toekomst vrijwaren en de sociale veranderingsprocessen met het wetenschappelijk denken verzoenen.

Het maatschappijkritisch denken is dan ook steeds historisch gericht en legt de nadruk op de positieve rol van het utopisch denken in de burgerlijke wetenschap, die zich buiten de tijd situeert. De vrees van de maatschappijcritici voor de conservatieve draagwijdte van een modelmatig denken is echter ongegrond zodra men de begrenzing van de wetmatigheid heeft ingezien. De antithese tussen wetmatigheid en openheid van de geschiedenis is een valse tegenstelling, die voortvloeit uit het statisch denken binnen gesloten systemen. De erkenning van het probabilisme doorbreekt deze statisch-conservatieve visie. De miskenning daarentegen van de partiële wetmatigheden en van het probabilisme, de affirmatie van een volkomen onbepaaldheid van de evolutie heeft als onvermijdelijk gevolg dat de mens de speelbal wordt van de geschiedenis, die hij ondergaat en die hem overstijgt. Het louter utopisch denken, de weigering om de idealen met de mogelijkheden te confronteren en de begrenzing van de menselijke vrijheid te erkennen, leidt tot blinde actie of tot passiviteit.

De beoordeling van de sociale werkelijkheid en van het historische verloop is onvermijdelijk. Fout is een onbevoegde, inzichtloze beoordeling. Men kan bij gebrek aan wetenschappelijk inzicht onpartijdig zijn en toch subjectief; omgekeerd kan men, hoewel partijdig, toch wetenschappelijk objectief zijn. In tegenstelling tot de menswetenschappen wordt de subjectiviteit van de historische kennis in stand gehouden door een fundamentele onzekerheid. In de eerste plaats stelt het multisectoriële historische standpunt een wetenschappelijke eis die niet eens door een pluridisciplinaire benadering, doch slechts door de opbouw van een unitaire menswetenschap ingelost kan worden. Voorts is de historische werkelijkheid stochastisch, zodat de kloof tussen de sociale wetmatigheden, die de menswetenschappen aan het licht brengen, en de concrete werkelijkheid in haar uniek zijn en singulariteit nooit volkomen overbrugd kan worden. Deze fundamentele onzekerheid werkt daarom de specialisatie van het historische onderzoek in de hand, zonder het onderscheid tussen geschiedenis en menswetenschappen op te heffen.

PARAGRAAF 5

Geschiedenis en economie: economische geschiedenis of retrospectieve economie?

Indien de historicus noodgedwongen de opsplitsing van de menswetenschappen in deelwetenschappen volgt en het globale standpunt verlaat voor een sectoriële benadering van de werkelijkheid, waarin ligt dan het onderscheid tussen een gespecialiseerde geschiedenis en de overeenkomstige menswetenschappen? De verhouding tussen geschiedenis en economie⁵ biedt een bevoorrecht vergelijkingspunt wegens de sterke ontwikkeling van de economie binnen het geheel van de menswetenschappen en wegens de groeiende belangstelling van historische zijde voor het economische leven. Deze belangstelling is niet toevallig. De snelle ontwikkeling van de geschiedenis van de economie weerspiegelt de bewustwording van het toenemende belang van de economie in de samenleving. De snelle en spectaculaire ontwikkeling van het economische leven heeft terzelfder tijd de wetenschappelijke bezinning over de economische wetmatigheden en de historische belangstelling voor de economische evolutie aangemoedigd. Een onderzoek naar de verhouding tussen beide kan dan ook leerzaam zijn.

Aanvankelijk betekende de ontwikkeling van een gespecialiseerde geschiedenis van de economie zowel een verruiming van de historische belangstelling tot aspecten van de samenleving die tot dan toe verwaarloosd waren, als omgekeerd een nieuw synthesebeginsel ter vervanging van het politieke. Deze laatste visie gaf aanleiding tot het economisme, waarbij het verloop van de historische evolutie in haar veelzijdigheid afhankelijk gesteld werd van infrastructurele econo-

⁵ Voor recente omschrijvingen van de economische wetenschap in het Nederlandse taalgebied, zie o.m. E. ANDRIES, *Het heterogene object van de economische wetenschap* (Eclectica, 11) Brussel, 1973, en P. TOMMISSEN, *Over de definitie van de economie* in: *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 28 (1974), 83-99.

mische veranderingsprocessen. De aan de economie toegekende voorrang vond vooral weerklank bij de intellectuelen die bij de eeuwwisseling het einde van de censitaire burgerlijke hegemonie voelden naderen, met de daaraan beantwoordende politieke ontvoogding van de onvermogenende arbeidersmassa. Voorstanders en tegenstanders begroetten of betreurden deze onstuitbare wijziging van de sociale verhoudingen op voluntaristische of deterministische wijze als het produkt van de economische expansie. Indien de biografische tendens een wezenlijke kenmerk van het historische denken is, dan is de accentverschuiving van de negentiende-eeuwse individualiserende geschiedschrijving naar de twintigste-eeuwse socialiserende geschiedschrijving hiermee niet in tegenspraak; steeds werd de homo politicus met het historische object vereenzelvigd: op de monarchale en aristocratische geschiedschrijving van het Ancien Régime volgde de burgerlijke geschiedschrijving. Deze werd afgelost door een sociaal verruimde nationale geschiedschrijving, voor zover althans de nationale belangen op de klassentegenstellingen primeerden.

Origineler daarentegen was wel dat de identificering van het historische object met de volksmassa de psychologiserende interpretatieschema's van de burgerlijke geschiedschrijving aantastte. Zolang het historische object beperkt bleef tot een individueel grijpbare aristocratische of burgerlijke elite, bleef ook de antropomorfe reductie van de geschiedschrijving in termen van projecten houdbaar. De voorstelling als zou het historische verloop worden bepaald door de individuele wil van de gezagdragers werd gedevaloriseerd zodra de volksmassa de individuele persoonlijkheden van het historische toneel verdrong. Het historische verloop werd dan beheerst door de blinde anonieme kracht van massagedragingen, door sociale wetmatigheden. De bekoring die van het economisme uitging, lag in die lijn: een mogelijke verklaring bieden voor de sociale veranderingsprocessen aan de hand van economische wetmatigheden.

De meeste historici waren echter te zeer door de positivistische historische kritiek beïnvloed om zich tot historische wetten van economische aard te laten verleiden. Voor hen bleef de geschiedenis van de economie een nieuw onderzoeksveld, dat volgens de beproefde methode van de traditionele historische kritiek behandeld moest worden. Afzijdigheid van de economische wetenschap was dan ook de kenmerkende houding van een meerderheid van historici, zelfs wanneer zij de geschiedenis van de economie beoefenden. Blind voor economische wetmatigheden, bleven deze historici vreemd aan de economische wetenschap. Deze afwijzende houding voor de economische wetenschap van historische zijde werd niet alleen bevorderd door het economisch sciëntisme of door ideologische tegenstellingen

tussen liberalisme en socialisme. Bovendien vond het een voedingsbodem in de houding van een aantal economische theoretici zelf, die de draagwijdte van de theorie in twijfel trokken en de relativiteit of tijdgebondenheid van het economisch denken in het licht stelden.

Deze strekking, die nl. van de zgn. Duitse historische school, leidde tot een theoretische bloedarmoede, een uitholling van de theorie, die zich oploste in empirisch onderzoek dat op zoek ging naar het onvindbare, nl. partiële of globale historische wetten. De allergie voor abstracties, de afkeer van hypothesevorming, het scepticisme t.a.v. theorievorming, het naïef geloof in de inductie, niet als logisch denkschema maar als methodologisch instrument, dit alles veroorzaakte de Duitse historische school tot onvermogen: belangstelling voor het concrete en afkeer van het abstracte leidt immers tot eruditie, niet tot verklaring. De zintuiglijke waarneming is weliswaar het uitgangspunt en het eindpunt van het wetenschappelijk denken, maar de concrete realiteit maakt het nooit mogelijk verklarende hypothesen te induceren: wetmatigheden zijn verborgen structuren, die door de empirisch waarneembare wereld niet worden tegengesproken, maar nooit wordt de wetmatigheid als zodanig gegeven in de onmiddellijke zintuiglijke waarneming: deze is steeds concreet, dus singulier of uniek en particulier.

*
**

Bij een eerste benadering valt het onderscheid tussen economie en geschiedenis dan ook samen met de tegenstelling tussen de concrete realiteit en de abstracte ideeënwereld van de hypothetische verklaringsmodellen. Zo gezien krijgt de historicus de taak toegewezen de concrete werkelijkheid te verklaren, terwijl de wetenschappelijke functie van de econoom zich beweegt op het vlak van het abstracte en theoretische denken. Een dergelijke taakverdeling wordt door de feiten echter weerlegd en is dan ook volkomen artificieel: de econoom kiest de omweg van de theorie om de concrete realiteit beter te kunnen vatten. Voor zover ook de historicus een beroep doet op theoretische inzichten om de historische werkelijkheid te vatten, vervaagt het onderscheid volkomen. Historicus en econoom staan dan voor hetzelfde probleem, nl. de afstand tussen de abstracte verklaringenmodellen en de concrete werkelijkheid overbruggen.

Moet dan het traditionele onderscheid tussen heden en verleden gehandhaafd blijven: de historicus zou het verleden bestuderen, de econoom het heden (met dit wezenlijke verschil evenwel i.t.t. de traditionele zienswijze: beiden op een wetenschappelijk identieke wijze!). Veeleer zou men moeten zeggen dat de econoom niet op

het heden, maar op de toekomst gericht is. De econoom, zoniet de economie, wordt bezielde door een praktische of operationele bekommernis die de historicus niet deelt, hoe recent de bestudeerde werkelijkheid ook is. Het onderscheid is dus veeleer psychologisch dan epistemologisch, en kenmerkt de historicus of de econoom eerder dan de geschiedenis of de economie. De respectieve toekomstmogelijkheden, geboden door een historische en een economische opleiding, wijzen overigens in dezelfde richting. De historicus evenals de econoom zijn beroepshalve op analoge wijze aangewezen op de economische theorie, maar beiden wenden de theorie aan met een ander doel: de econoom met de hoofdbekommernis doeltreffende beslissingen te nemen om het economische leven te beheersen; de historicus uitsluitend bekommerd een wetenschappelijk verantwoorde verklaring te bieden van het economische gebeuren.

Men zou deze historische wetenschapsbeoefening als 'doel op zich' overigens moeten relativiseren, zoals ook de economische wetenschapsbeoefening als 'middel' voor nuancering vatbaar is. Dit laatste blijkt uit het onderscheid tussen zuivere en toegepaste wetenschapsbeoefening, zowel op het vlak van de economische politiek als op het vlak van de bedrijfseconomie. Het operationele nut van het historische onderzoek daarentegen is minder evident, maar niettemin kunnen mogelijke toepassingen van historisch-wetenschappelijke inzichten op een dubbel vlak worden gezocht: in eerste instantie kan de studie van het Westeuropese ontwikkelingsmodel, hoewel sui generis, enig nut hebben bij de opbouw van ontwikkelingstheorieën. Deze vaststelling is anderzijds wellicht voor veralgemening vatbaar: indien de draagwijdte van de retrospectieve belangstelling bepaald wordt door de draagwijdte van de toekomstgerichtheid, dan wordt het verschil tussen historicus en econoom teruggebracht tot een verschil in perspectief en vervaagt het operationele onderscheid. De beperkte retrospectieve belangstelling van de econoom wordt dan verklaard door zijn gerichtheid op de onmiddellijke toekomst, terwijl de belangstelling voor het verleden zal toenemen naarmate de prospectieve visie zich verruimt. Niet alleen de futurologen maar al wie in feite belangstelling betoont voor evoluties op lange termijn vindt in het verleden aanwijzingen voor de toekomst. Hoe paradoxaal ook, het zijn de futurologen die de meeste belangstelling tonen voor het verleden.

Uit dit alles vloeit voort dat historici en economen in gelijke mate moeten steunen op en eenzelfde gebruik moeten maken van de economische theorie. Vanuit de theoretische vorming van de econoom is het probleem hoe de kloof te overbruggen tussen theoretische abstractie en concrete realiteit; eenzelfde probleem in omgekeerde zin is er vanuit de empirische vorming van de histo-

ricus : hoe de kloof overbruggen tussen concrete realiteit en abstracte theorie. Dat economen en historici op analoge wijze aangewezen zijn op de theorie vloeit voort uit de homogeniteit van de tijd : beiden zijn betrokken op de concrete realiteit ; het doet er epistemologisch niet toe of die in de toekomst ligt, dan wel in het verleden. Voor de historicus is het verleden verklaarbaar in de mate dat het voorspelbaar was. Voor de econoom is de toekomst voorspelbaar en kan zij dus worden beheerst in de mate dat zij eerst mentaal beheerst wordt, d.w.z. verklaarbaar is.

Is de verhouding van historici en economen tot de theorie de jure dezelfde, dan is zij het (nog) niet de facto. Hier rijst dan de fundamentele vraag : is de historicus noodgedwongen de consument van een economische theorie waarvan niet hij, maar de econoom de producent is ? Dit wil zeggen : zijn de voor en binnen de huidige samenleving ontworpen economische theorieën algemeen of universeel geldig, dan wel tijdgebonden, zodat zij zich niet lenen tot ontlening en toepassing op andere samenlevingen ? Het debat tussen de aanhangers van de zuivere theorie en de Duitse historische school, waarop hoger allusie werd gemaakt, kan gemakkelijk worden vermeden als men onverantwoorde veralgemeningen vermijdt. De concepten en theoretische verklaringsmodellen binnen de menswetenschappen hebben een geldigheid of draagwijdte die evenredig is met hun abstractiegraad. Tussen de universele geldigheid van eeuwige waarheden en de beperkte geldigheid van tijdgebonden waarheden ligt de beperkte geldigheid van de meeste wetenschappelijke uitspraken. De veralgemeenbaarheid en de bruikbaarheid van begrippen en verklaringsmodellen is in feite afhankelijk van de impliciete of expliciete voorwaarden waaronder de theorie geldt. Hoe talrijker de voorwaarden, hoe geringer de draagwijdte van de theorie. Dit is bijzonder voelbaar in de sociologie waar alle stratificatietheorieën ontworpen worden voor een samenleving met juridische egaliteit. Ook binnen de economie is de tijdgebondenheid of het beperkte abstractieniveau van bepaalde theorieën duidelijk. Al is Keynes wellicht geen vermomde empirist, toch kan zijn 'General Theory' niet zonder meer op preïndustriële samenlevingen worden toegepast. De Franse economische historici hebben een preïndustrieel crisistype van agrarische onderproductie uitgewerkt, in tegenstelling tot het crisistype van industriële overproductie. H. Van der Wee heeft deze malthusiaanse preïndustriële crisistypologie verder ontwikkeld door een onderscheid te maken tussen primitieve landbouweconomieën en meer geïurbaniseerde economieën ⁶. Hoewel niet universeel geldig, bereiken dergelijke modellen een bevredigende abstractiegraad.

⁶ H. VAN DER WEE, *Typologie des crises et changements de structures aux Pays-Bas (XVe-XVIIe siècles)* in : *Annales E.S.C.*, 18 (1963).

Deze voorbeelden tonen op overtuigende wijze aan dat de historicus inzake theorievorming geen passieve rol kan vervullen. De sociale functie van de econoom is duidelijk: door wetenschappelijk inzicht een doeltreffend ingrijpen in de economische werkelijkheid mogelijk maken. Binnen een consensus m.b.t. de economische doelstellingen is het sociale nut van de econoom dan ook recht evenredig met de praktische toepassingen waartoe de theoretische inzichten zich lenen. De sociale functie van de historicus ligt wellicht op een dubbel vlak. Op wetenschappelijk vlak toont de epistemologische solidariteit tussen geschiedenis en futurologie, tussen a posteriori (ex post) en a priori (ex ante) verklaringen de draagwijdte van het historische onderzoek. De macrohistorische gerichtheid stelt beter dan het microhistorisch, monografisch onderzoek in staat de wetenschappelijke bijdrage van de historische kennis te situeren: een futurologische verkenning stelt dezelfde wetenschappelijke eisen als een historische verkenning. Een inzicht in de samenstellende bestanddelen van de sociale structuren is onontbeerlijk om de onderlinge verhoudingen (parameters) te kunnen bepalen; anderzijds zullen de functionele verbanden nooit volledig gespecificeerd kunnen worden wegens het stochastische karakter van de sociale werkelijkheid (residuele e-coëfficiënt)⁷.

De wetenschappelijke begrenzing van de futurologie weerspiegelt de wetenschappelijke onderontwikkeling van de historische methodologie. Deze wordt in stand gehouden door de gerichtheid van de traditionele historische kritiek op de eruditie. Evenzeer echter wordt een methodologische vooruitgang bemoeilijkt en begrensd door de stand van de menswetenschappen. De wetenschappelijke begrenzing van de futurologie illustreert overigens eveneens de ontoereikendheid of de begrensde verklaringsmogelijkheden waartoe de menswetenschappen in staat stellen: deze zijn niet alleen partieel, maar strekken zich ook slechts over een korte termijn uit. Het aanleunen van het historische of futurologische onderzoek bij de menswetenschappen betreft niet zozeer het overnemen van bestaande theorieën als wel het overnemen van de wetenschappelijke benaderingswijze. Een geschiedenis die deze benaderingswijze zou blijven ignoreren, kan alleen maar anachronisch zijn. Hieruit volgt echter dat de geschiedeniswetenschappen voorsnog de versnippering van de menswetenschappen in een groeiend aantal deelwetenschappen volgen.

⁷ H. DAEMS, E. VAN CAUWENBERGHE en H. VAN DER WEE: *Méthodes et techniques nouvelles en histoire économique quantitative*, in: *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel* (Toulouse, 1973) II, 443-452. Een herziene Nederlands-lalige versie: *Enkele nieuwe methodologische begrippen en het gebruik van de computer in de kwantitatieve economische geschiedenis* werd opgenomen in H. VAN DER WEE, *Historische aspecten van de economische groei* (Antwerpen en Utrecht, 1972) 210-220.

In de mate dat de historische kennis meer wil zijn dan een deelwetenschap met een partiële visie op de samenleving, is de sociale functie van de historicus niet alleen gelegen op wetenschappelijk vlak, maar evenzeer op filosofisch vlak. Er bestaan weliswaar verschillende benaderingswijzen van de historische werkelijkheid, die aan een uiteenlopende belangstellings sfeer beantwoorden. Alle zijn zij ongetwijfeld legitiem, maar niet alle wetenschappelijk gelijkwaardig. De academische geschiedschrijving onderscheidt zich van de historische roman, van de eruditie, van de ideologische geschiedschrijving. De academische historicus kan echter bezwaarlijk de filosofische problematiek uit de weg gaan die de universele geschiedenis oproept, indien tenminste zijn belangstelling voor het verleden voortspuit uit een bezorgdheid voor de toekomst. De historische kennis streeft ongetwijfeld naar objectiviteit en zekerheid, het historisch denken vloeit voort uit de verwondering over de historische veranderingsprocessen en uit het besef dat de mens zijn geschiedenis niet zelf bepaalt, maar ondergaat. De historische belangstelling is dan ook op de toekomst gericht en subjectief: wetenschappelijk inzicht in de voorbije historische ontwikkeling is een voorwaarde voor inzicht in de concrete toekomstmogelijkheden. Zo beschouwd is het historische bewustzijn een bewustwording die leidt tot confrontatie tussen historische verwezenlijkingen en nagestreefde doeleinden, een onvoltooide bewustwording en een onvolmaakte zelfbepaling.

PARAGRAAF 6

Terugblik: de historische methodologie tegenover de menswetenschappen

De conclusies aangaande de verhouding tussen geschiedenis en economie kunnen zonder bezwaar worden veralgemeend. De **methodologische specificiteit** van de geschiedeniswetenschap ligt in de voorrang die aan de heuristiek en aan de bronnenkritiek verleend wordt ten koste van de synthese. Het methodologische apparaat van de geschiedenis is volledig afgestemd op een waarheidsgetrouwe **beschrijving** van het verleden (« wie es geschehen ist »). Op dit punt zijn de resultaten dan ook merkwaardig te noemen : op lange termijn beschouwd toont de ontwikkeling van de geschiedbeoefening een ononderbroken vooruitgang van de eruditie, gesteund op heuristiek en bronnenkritiek. Op het vlak van de verklaring daarentegen is de stagnatie onbetwistbaar sedert het seculariseringsproces van het historisch denken in de griekse oudheid, een secularisering die gekenmerkt werd door de overgang van transcendentale of boven-natuurlijke interpretatieschema's naar immanente, psychologiserende verklaringen.

De relatieve wetenschappelijke onderontwikkeling van de synthese als verklaringsmethodologie heeft tot gevolg dat de historische verklaring in feite overgelaten wordt aan de persoonlijke levens- en wereldbeschouwing van de historicus. Geen wonder dat de geschiedschrijving een subjectieve inslag bewaart : zoveel historici, zoveel syntheses. De historische **subjectiviteit** is echter lang niet in eerste instantie toe te schrijven aan het innemen van normatieve standpunten of aan het uitspreken van waardeoordelen, maar zij reikt veel verder. De verlaging van de verklaring tot persoonlijke opinies en ongecontroleerde veronderstellingen voedt de willekeur. De overeenstemming tussen persoonlijke vooroordelen en de tijdsgeschiedenis, d.w.z. de met het lezerspubliek gedeelde vooroordelen, verklaart het

kortstondige succes en de snelle veroudering van de historische literatuur, die steeds opnieuw geschreven moet worden.

De verklarende benaderingswijze van de historicus gaat bij voorkeur uit naar het psychologische, maar leunt in feite rechtstreeks aan bij de voorwetenschappelijke psychologiserende interpretatieschema's uit het dagelijks leven, die de gemiddelde historicus met de gemiddelde lezer deelt (bewuste doelstellingen of onbewuste drijfveren). Met de wetenschappelijke verworvenheden van de psychologie wordt meestal geen aansluiting gezocht. De historische verklaring wordt dan niet meer dan het opbrengen van sympathie in etymologische zin (meevoelen of meeleven). Vandaar ook de bij het grote publiek heersende verwarring tussen academische en niet-academische geschiedschrijving : ondanks fundamentele verschillen op het vlak van de heuristisch en de bronnenkritiek spreken beide genres uiteindelijk dezelfde taal. De historicus neemt bij voorkeur de rol van de rechter over : hij hoort de getuigen, weegt de getuigenissen tegen elkaar af en spreekt een oordeel uit over de historische verantwoordelijkheden. Deze benaderingswijze kreeg een bedenkelijke filosofische verantwoording vanwege de fenomenologen, die de analyse van de historische zingeving en van de intentionaliteit (het doelgericht handelen) als de hoogste opdracht van de historicus aanwezen. Aldus werd de eenzijdige gerichtheid van de traditionele historische interpretatie op het **begrijpen** ten onrechte aangemoedigd. De door de historicus gehanteerde 'verstehende' methodologie is echter niet alleen onwetenschappelijk, bovendien is zij los van een verklarende methodologie volkomen ontoelreffend.

Overigens is deze psychologiserende verklaringswijze, die de rol van het individu dermate overschat dat men van antropomorfisme kan gewagen, niet consequent vol te houden en wordt zij noodgedwongen in zekere mate doorbroken. De ontoereikendheid van de individualistische geschiedenisopvatting wordt intuïtief aanvoeld en de erkenning van de sociale wetmatigheden is steeds latent aanwezig. Ook hier echter kunnen de verklaringspogingen veelal worden teruggebracht tot het suggereren van veronderstelde verbanden, geïnspireerd door toevallige reminiscenties uit wetenschappelijke vulgarisaties van twijfelachtige allooï.

Doelbewuste pogingen om tot een wetenschappelijk verantwoorde verklaring te komen zijn zeldzaam, hoewel zij wel even oud zijn als de geseclariseerde geschiedschrijving zelf. Het bleef echter bij gewaagde anticipaties, grootse maar vage en niet-empirisch getoetste interpretatieschema's (geschiedenisfilosofie en -sociologie), die bijgevolg een sterk subjectief karakter hadden. Deze zeldzame pogingen vonden in historische kringen weinig weerklank. Meer bepaald was

de afwijzende houding van de negentiende-eeuwse positivistische geschiedschrijving, hoewel begrijpelijk, toch onverantwoord. Men reageerde tegen de willekeur van de interpretaties en tegen de aanhoudende subjectiviteit van de historische syntheses met een bezweringsformule: nl. een totale onderwerping aan de bronnen en een onvoorwaardelijke veroordeling van de hypothese- en theorievorming.

Door een dergelijke struisvogelpolitiek werd de historische subjectiviteit niet overwonnen, maar slechts verdrongen. Niet de hypothese- en theorievorming was verantwoordelijk voor het voortbestaan van de subjectiviteit, maar wel de afwezigheid van de toetsing. Vandaar de rake repliek van geschiedfilosofen en -sociologen aan het adres van de positivistische historici: hypothese- en theorievorming dringen zich bij het wetenschappelijk onderzoek onvermijdelijk op en zijn, op zijn minst impliciet, steeds aanwezig. De afkeer van de kentheoretische bezinning, de stelselmatige onderdrukking van de hypothese- en theorievorming en de pragmatische beoefening van het historische onderzoek zijn verantwoordelijk voor de verwaarlozing van de historische verklaringsmethodologie en voor de voortdurende subjectiviteit. De verklaringsproblematiek wordt uit het historische onderzoek gebannen en naar het onderbewustzijn van de historicus verdrongen. Men merkt deze onwetenschappelijke instelling in alle stadia van de verklaring: vanaf de observatie en de begripsvorming tot het verklaren en het begrijpen toe.

*
**

Op dit punt is het contrast met de menswetenschappen juist het scherpst. De menswetenschappen hebben weliswaar de bedenkelijke neiging te weinig aandacht te besteden aan de betrouwbaarheid van het aangewende empirische materiaal, hoewel een aanzienlijk deel van het menswetenschappelijke onderzoek toch een duidelijk empirisch of historisch karakter vertoont (betrokken is op een spatio-temporeel concreet aanwijsbaar object). De methodologische specificiteit van de menswetenschappen ligt echter op het vlak van een wetenschappelijk verantwoorde **verklarende** interpretatie, d.w.z. de ambitie van de menswetenschappen bestaat hierin, het beschrijvende stadium te doorbreken en geen genoegen te nemen met een louter begrijpende benaderingswijze.

De menswetenschappen vragen zich niet zozeer af wat er gebeurd is, dan wel waarom iets gebeurd is. De enige mogelijkheid om hierop een zinnig antwoord te geven is uit te gaan van hypothesen over de verklarende variabelen die het te verklaren fenomeen beïnvloeden. Noodgedwongen beschouwt men dus de gegeven werkelijkheid als

één concrete verwezenlijking uit een aantal potentiële mogelijkheden en onvermijdelijk dringt de « **counterfactual hypothesis** » zich op: verklaren waarom iets gebeurd is, impliceert een alternatieve mogelijkheid bij gewijzigde verklarende variabelen. Deze alternatieve mogelijkheden kunnen empirisch worden onderzocht via de comparatieve en de experimentele methode, of theoretisch via de simulatiemethode ('mentale' proefnemingen)⁸. De grote begoocheling van de positivistische geschiedbeoefening is de ontkenning van deze verificatie-, of juist falsificatieprocedure, waarbij de veronderstelde samenhang tussen de feiten aan toetsing onderworpen wordt. Samenhang is geen geschenk van de onbevooroordeelde waarneming, maar een verklaringspoging die proefondervindelijk getoetst moet worden.

De aanwending van de in de menswetenschappen ontworpen verklaringsmethodologie levert geen mirakuleuze resultaten op: de subjectiviteit (willekeur) van de interpretatie wordt opgeheven, de **onzekerheid** niet: de gesimplificeerde denkschema's van een volkomen onvoorspelbaarheid (overheersing van het toeval: wat gebeurd is, zou evengoed niet kunnen gebeurd zijn) of van een volkomen voorspelbaarheid (overheersing van het wetmatige: wat gebeurd is, kon niet anders dan gebeuren) bestaan slechts binnen de wetenschappelijke ideeënwereld. De complexiteit van de humane werkelijkheid leidt tot een probabilistische benadering: het historische gebeuren vertoont een bepaalde waarschijnlijkheidsgraad. Deze waarschijnlijkheidsgraad kan slechts bij benadering worden geschat (het ceteris paribus-beginsel dekt immers onze onwetendheid over de niet-geactualiseerde mogelijkheden; bovendien moeten de toevalligheid en de rationele aspecten van de menselijke realiteit ingecalculeerd worden). De menswetenschappelijke verklaring meet bijgevolg de beperkte draagwijdte of het partiële karakter van de wetmatigheden.

De meermalen aangenomen tegenstelling tussen **begrijpen** en **verklaren** is bijgevolg volkomen fictief. Het begrijpen van de rationaliteit of de intentionaliteit (doelgericht handelen) is niet in tegenspraak met een verklaring door verwijzing naar wetmatigheden; evenmin is het een alternatieve benadering die de wetenschappelijke verklaring overbodig maakt of eraan vooraf gaat. De 'verstehende' benadering veronderstelt integendeel de verklarende benadering, zoals de menselijke vrijheid wetmatigheid veronderstelt. De 'verstehende' analyse bestaat er precies in een confrontatie tot stand te brengen tussen doelstellingen en verwezenlijkingen, de graad van overeen-

⁸ *L'histoire économique, une science avec ou sans expérimentation*. Débat o.l.v. H. VAN DER WEE, ingeleid door P. LEBRUN en R.C. VAN CAENEGEM, in: *Economische geschiedenis van België, behandeling van de bronnen en problematiek*. Handelingen van het Colloquium. Sectie V. Methodologie (Brussel, 1973), p. 145 e.v.

komst te meten tussen finaliteit en realiteit en zich rekenschap te geven van de afstand tussen beide. De adequatiegraad bepaalt de draagwijdte van de menselijke vrijheid, d.w.z. de mate waarin de mens zijn ontwikkeling niet ondergaat, maar beheerst en zelf bepaalt.

*
**

De verklarende methodologie van de menswetenschappen vult de begrijpende historische methodologie eigenlijk niet aan. Integendeel, zij maakt het historische begrijpen pas mogelijk omdat zij er een onontbeerlijke voorwaarde toe is. Dit betekent dan ook voor de traditionele historische methodologie een uitdaging die niet onbeantwoord gelaten kan worden. De verhouding tussen de geschiedenis en de menswetenschappen kan zich in verschillende richtingen wijzen: multidisciplinaire toenadering (wetenschappelijke status-quo), assimilatie (passieve ontlening), interdisciplinaire toenadering (creatieve ontlening).

Een **multidisciplinaire** samenwerking waarbij een taakverdeling tot stand wordt gebracht tussen de historici en de menswetenschappers, is in de huidige omstandigheden niet alleen weinig aantrekkelijk, maar bovendien erg illusorisch. De respectieve opleidingen waarborgen geenszins een evenwichtige en gelijkwaardige taakverdeling. De historische methodologie nodigt de historicus uit tot het uitvoerende empirische onderzoek, nl. de opsporing van het feitenmateriaal (heuristiek) en de evaluatie van zijn bruikbaarheid (bronnenkritiek). In zover de multidisciplinaire samenwerking weinig geïntegreerd zou blijven, betekent dit concreet dat de synthetische activiteit voor onbepaalde tijd wordt uitgesteld en dat het historische onderzoek zich moet beperken tot kritische bronnenpublicaties.

Het uitblijven van de synthetische verwerking is hoegenaamd niet denkbeeldig. De chronologische horizon binnen de menswetenschappelijke opleiding is meestal erg begrensd en reikt zelden verder dan het onmiddellijke verleden en de nabije toekomst (het « heden »). Deze short-run zienswijze wordt ingegeven door een pragmatische instelling, in overeenstemming met de taak die van de menswetenschappen verwacht wordt. De toewijzing van de historische interpretatie aan short-run georiënteerde onderzoekers is weinig realistisch.

Het behoud van de status-quo in het historische onderzoek dient dus beslist te worden afgewezen. De **assimilatie** van de door de menswetenschappen ontwikkelde verklaringsmethodologie door omnispecialisatie is een bovenmenselijke onderneming. Niet alleen is de

assimilatie van alle bestaande menswetenschappen onmogelijk, bovendien zou het een begrensde nut opleveren. Inderdaad, de som van alle bestaande menswetenschappen valt niet samen met de beoogde unitaire menswetenschap die een wetenschappelijk verantwoordende synthese zou mogelijk maken.

De historicus, en dus eerst de historische opleiding, kunnen tenslotte de weg opgaan van de **interdisciplinariteit**. Dit impliceert in de eerste plaats het behoud en de verdere ontwikkeling van een essentiële verworvenheid, nl. de kritische evaluatie van het empirische materiaal. Het veronderstelt anderzijds een mentale reconversie, waarbij de verklarende benaderingswijze van de menswetenschappen wordt overgenomen. De ontlening betreft wel degelijk een specifieke benaderingswijze van de werkelijkheid (probabilisme), veeleer dan een geheel van uitgewerkte verklaringsmodellen. De door de menswetenschappen voor de huidige samenleving ontworpen verklaringsmodellen zijn meestal ongeschikt voor onmiddellijk historisch gebruik. De menswetenschappen zijn voor de historicus precies exemplatief in de mate dat zijzelf ten dele tijdgebonden of historisch zijn. Zelden kan de historicus zich dus beperken tot een passieve ontlening van pasklare modellen. Meestal wordt hij integendeel gedwongen zelf creatief de verklaringsmodellen te ontwerpen die aan de bestudeerde samenleving beantwoorden. In die zin is de bijdrage van de interdisciplinariteit, hoewel wezenlijk, tenslotte toch gering.

*
**

Hoe paradoxaal ook op het eerste gezicht, de interdisciplinaire geschiedbeoefening (in de bovenvermelde betekenis) leidt onvermijdelijk tot specialisatie. Meteen vervallen alle fictieve tegenstellingen tussen de geschiedenis en de menswetenschappen. Allereerst de tegenstelling **heden-verleden**. De geschiedenis wordt veelal gelijkgesteld met de wetenschap van het verleden, omdat de historische methodologie toegang verleent tot andere samenlevingen dan de huidige. Het is inderdaad de verdienste, meer van de zgn. historische hulpwetenschappen overigens dan van de eigenlijke bronnenkritiek, het observatie- of informatieprobleem voor « ontoegankelijke » culturen op te lossen door aangepaste vertalings- of transcriptietechnieken. Elk informatiemedium, ook de hedendaagse, vereisen echter bijzondere interpretatietechnieken en in die zin is de historische methodologie zonet de facto, dan toch de jure zowel op het heden van toepassing als op het verleden.

Gemeenschappelijke informatieproblemen zijn overigens niet voldoende om een autonome wetenschap af te bakenen: er bestaat geen

wetenschap van het heden, integendeel, de menswetenschappen vertonen een tendens tot toenemende specialisatie. Deze specialisatie vloeit voort uit de opbouw van adequate begrippen en theorieën voor een autonoom of isoleerbaar type van menselijke activiteit (epistemologisch of wetenschapsdomein). Zolang geen unitaire menswetenschap de samenhang verduidelijkt tussen deze gespecialiseerde deelwetenschappen, blijft een globale wetenschappelijke benadering van de samenleving in haar totaliteit uitgesloten. Voorlopig blijft de thematische of sectoriële wetenschappelijke opsplitsing dan ook primeren op spatio-temporele onderverdelingen.

Zo beschouwd herstelt de interdisciplinaire geschiedenisbeoefening de eenheid tussen geschiedenis en menswetenschappen en wordt de artificiële tegenstelling heden-verleden doorbroken. Binnen elk wetenschapsdomein is het abstractieniveau doorslaggevend: van de tijdloze, universeel geldige abstracties kan men geleidelijk afdalen tot het 'einmalige' feit, dat door spatio-temporele coördinaten te situeren is. Binnen elke deelwetenschap blijft de methodologie gemeenschappelijk tot op een bepaald abstractieniveau en wordt zij pas vanaf een lagere abstractiegraad tot een historisch begrensd toepassingsgebied beperkt. Dergelijke begrensde toepassingsgebieden beantwoorden strikt genomen aan een bepaald ontwikkelingsstadium, ongeacht de spatio-temporele coördinaten (specifieke informatie- en verklaringsproblemen). In de mate echter dat ontwikkelingsverschillen op lange termijn door culturele uitwisseling worden uitgewist, worden de onderverdelingen binnen elk wetenschapsgebied overwegend chronologisch.

De analoge verklaringsmethodologie binnen elk wetenschapsgebied vernietigt eveneens de artificiële tegenstelling tussen een **ideografische** geschiedeniswetenschap en **nomothetische** menswetenschappen. Ongetwijfeld is de historische belangstelling gericht op de concrete werkelijkheid, en dus op unieke ontwikkelingsprocessen of 'einmalige' fenomenen. De bestaansreden van het abstracte en wetmatige denken is echter precies een verklaring mogelijk te maken van deze concrete werkelijkheid. Fundamenteel onderzoek of theoretische (« zuivere ») wetenschapsbeoefening kan door arbeidsverdeling gescheiden worden van het toegepaste of empirische onderzoek. Epistemologisch beschouwd zijn beide solidair.

Zodra de wetenschappelijke ontoereikendheid van een beschrijvende nevenschikking of van een verhalende opeenvolging wordt ingezien, vervalt ook de laatste artificiële tegenstelling tussen een **synthetische** geschiedeniswetenschap en **gespecialiseerde** menswetenschappen. Een wetenschappelijk verantwoorde synthese veronderstelt een totnogtoe onbestaande unitaire menswetenschap, die veel meer

is dan de som van de bestaande menswetenschappen. De triomfante-lijk bevestigde verruiming van de historische belangstelling tot een « totale » geschiedenis en de karikaturale veroordeling van de « evententiële » geschiedenis zijn hiermee niet in tegenspraak.

De verruiming van de historische belangstelling vloeit in de eerste plaats voort uit het behoud van de aan de politieke geschiedenis verleende voorrang. Uit de verruiming van het burgerschap tot alle leden van de samenleving en uit de verruiming van de bevoegdheden van de staat volgt logischerwijze ook de verruiming van de historische belangstelling. De relevante vraag is hier of deze verruiming ja dan neen geleid heeft tot een toenemende specialisatie van het historische onderzoek? Bij gebrek aan een unitaire menswetenschap als synthesebeginsel dat de onderlinge samenhang zou aantonen, heeft de verruiming van de historische belangstelling onvermijdelijk geleid tot een toenemende specialisatie.

Niet de gerichtheid op het verleden, maar de belangstelling voor de **tijdelijke** dimensie van het menselijk bestaan en voor de **concrete** ontwikkelingsgang van de samenleving is «**historisch**». Wat voor nut kan de studie van voorbije samenlevingsvormen dan hebben? Zoals gezegd betekent de toespitsing van de belangstelling op het heden een vernauwing van het perspectief: het korte-termijnperspectief reikt niet verder dan het onmiddellijke verleden en de nabije toekomst. De belangstelling voor andere dan de eigen samenleving verruimt integendeel het perspectief. De draagwijdte van de prospectieve visie wordt immers bepaald door de omvang van de retrospectieve visie. Daarom ook is de historische visie in wezen op de toekomst gericht. Is overigens de profetische visie van de futurologen geen « omgekeerde geschiedenis »? De wetenschappelijke verklaring is een voorspelling a posteriori, zoals de voorspelling een a priori verklaring is. De maatschappelijke en wetenschappelijke bijdrage van de historicus bij de studie van het verleden is dan ook duidelijk: slechts retrospectieve studies maken het mogelijk inzicht te verwerven in de maatschappelijke ontwikkelingsprocessen op lange termijn. Het doortrekken van de wetenschappelijke analyse op lange termijn is een voorwaarde om tot een grotere beheersing te komen van de menselijke ontwikkeling. Aldus wordt de openheid van de toekomst veiliggesteld.

BIBLIOGRAFISCHE ORIENTATIE

De eerste aanloop tot dit essay vormde een referaat, gehouden voor het 'Séminaire d'épistémologie économique' van prof. L.H. Dupriez en L. Bernard, onder de titel « **Problèmes épistémologiques en histoire économique quantitative** » (Leuven, U.C.L., 1972. In-4, 13 p.). Later werd deze tekst omgewerkt tot een « discussion paper » voor de « Workshop on Quantitative Economic History » o.l.v. prof. H. Van der Wee, en verscheen hij onder de titel « **Historiographie ou histoire scientifique ?** » (Leuven, C.E.S., 1972. In-4, 29 p.). Dezelfde tekst werd gepubliceerd onder een gewijzigde titel: « **Histoire économique ou économie rétrospective ?** » in **History and Theory**, XIII (1974) 21-38. Een Engelse vertaling, « **Economic History or retrospective Economics ?** », werd opgenomen in de Reprint-serie van de Faculteit der Economische en Toegepaste Economische Wetenschappen (Leuven, 1974. In-4, 16 p.); een Spaanse vertaling is in voorbereiding.

Dit essay is een uitgewerkte versie van het hoofdstuk « **Historische kritiek en historische methodologie** », uit de cursus « **Historische kritiek** », gedoceerd aan de U.F.S.A.L. tijdens het academiejaar 1973-74.

Belangstellenden zullen uitvoerige bibliografische gegevens terugvinden in de **Beihefte van History and Theory: Bibliography of Works in the Philosophy of History, 1945-1957** (Beiheft 1), **1958-1961** (Beiheft 3), **1962-1965** (Beiheft 7), **1966-1968** (Beiheft 10). Voor recente werken kan men terecht in het **Bibliografische Repertorium van het Tijdschrift voor Filosofie**, 31 (1969) e.v.

Samenvatting *

Dit essay beoogt het epistemologische statuut van de geschiedeniswetenschap te onderzoeken en de verhouding tussen de geschiedenis en de menswetenschappen na te gaan. De geschiedenis dient zich immers aan als een zelfstandige wetenschap met een eigen object (het verleden) en een eigen methode (de historische kritiek). De traditionele historische methodologie leidt wel tot een objectieve kennis op het vlak van de eruditie (beschrijvende of verhalende kennis), maar onderhoudt de subjectiviteit van de verklaring en van het begrijpen. Ten onrechte wordt deze subjectiviteit soms teruggebracht tot partijdigheid.

Hoe kan de historische subjectiviteit overwonnen worden? Bij gebrek aan een unitaire menswetenschap moet een objectivering van de historische verklaring worden gezocht in een interdisciplinaire toenadering tot de gespecialiseerde menswetenschappen. Dit maakt een opheffing mogelijk van de subjectiviteit voorzover de historicus erin slaagt de relatieve onderontwikkeling en de gedeeltelijke tijdgebondenheid van de menswetenschappen te overbruggen. Ongeacht het ontwikkelingspeil van een bepaalde wetenschap, blijft elke wetenschappelijke verklaring echter begrensd door het stochastische karakter van de historische werkelijkheid. De verwetenschappelijking van de historische verklaring maakt het wel mogelijk de waarschijnlijkheidsgraad van het historische gebeuren te evalueren en een discriminatie tot stand te brengen tussen wetmatigheid, toeval en vrijheid.

Tot besluit kan worden vastgesteld dat de afwezigheid van een unitaire menswetenschap chronologische deelwetenschappen uitsluit: er bestaat geen wetenschap van het verleden, zomin als er een wetenschap van het afgelopen jaar bestaat. Wel is een wetenschappelijke benadering mogelijk van deelaspecten van de realiteit, ongeacht het spatio-temporele kader. De taak en de zin van een retrospectieve analyse bestaat er dan in een inzicht te bieden in de ontwikkelingsmechanismen en veranderingsprocessen op lange termijn. Pas dan kunnen de sociale wetmatigheden beheerst worden en kan de mens zijn geschiedenis zelf bepalen.

Résumé (la méthodologie historique face aux sciences humaines)

Cet essai remet en question le statut épistémologique de la connaissance historique et examine les rapports entre l'histoire et les sciences humaines. La science historique se présente comme une discipline autonome, caractérisée par un objet spécifique (le passé) et une méthode particulière (la critique historique). Cependant, si la méthodologie historique traditionnelle débouche effectivement sur une connaissance objective au niveau de l'érudition (connaissance descriptive ou narrative), la subjectivité subsiste par contre au niveau de l'explication et de la compréhension. C'est à tort que l'on réduirait la subjectivité historique à la partialité.

Comment surmonter cette subjectivité? Faute d'une science unitaire de l'homme, l'objectivité de l'analyse historique doit être recherchée dans un rapprochement interdisciplinaire avec les sciences humaines existantes. Le dépassement de la subjectivité ne sera toutefois réalisé que pour autant que l'historien réussisse à compenser le sous-développement relatif et l'historicité partielle des sciences humaines. Indépendamment d'ailleurs du degré de développement atteint, toute explication scientifique reste inévitablement limitée par le caractère stochastique

* Wij danken van harte mevrouw Chantal Van de Schoor voor de Riassunto en de heren R. Esselens en K. Hulpiau voor de Zusammenfassung en de Summary.

de la réalité historique. La scientificité de l'analyse historique permet néanmoins d'évaluer le degré de probabilité de l'évolution historique et d'opérer une discrimination entre les régularités, la contingence et la liberté.

En guise de conclusion, on peut affirmer que l'absence de science unitaire condamne l'existence de disciplines scientifiques chronologiques: il n'existe pas plus de science du passé qu'il n'existe de science du présent. Par contre, les sciences humaines permettent une approche scientifique de secteurs particuliers de la réalité, indépendamment du cadre spatio-temporel. La raison d'être et le sens d'une analyse rétrospective est de permettre une saisie des processus évolutifs et des mécanismes du changement à long terme. A cette condition seulement, les déterminismes sociaux peuvent être maîtrisés et l'emprise de l'homme sur son destin assurée.

Riassunto (La metodologia storica dinanzi alle scienze umane).

Il presente saggio esamina il valore epistemologico della conoscenza storica e i rapporti tra la storia e le scienze umane. La scienza storica appare come una disciplina autonoma, con un oggetto proprio (il passato) e un metodo particolare (la critica storica). Tuttavia, sebbene la metodologia storica tradizionale conduca di fatti a una conoscenza oggettiva nel campo dell'erudizione (conoscenza descrittiva o narrativa), non riesce invece ad escludere la soggettività nei campi della spiegazione e dell'intendimento. Non converrebbe pertanto identificare soggettività storica e parzialità.

Allora bene, come superare questa soggettività? In mancanza di una scienza unitaria dell'uomo, bisogna ricercare l'oggettività dell'analisi storica in un avvicinamento interdisciplinare alle varie scienze umane. Mediante tale avvicinamento lo storico sarà in grado di superare la soggettività, almeno per quanto gli riesca di compensare il sottosviluppo relativo e la storicità parziale delle scienze umane. Per altro, ogni spiegazione scientifica rimane limitata dal carattere stocastico della realtà storica, qualunque sia il grado di sviluppo di una scienza particolare. Portata al livello scientifico l'analisi storica, sarà comunque possibile di valutare il grado di probabilità dell'evoluzione storica e di stabilire una discriminazione tra regolarità, contingenza e libertà.

Bisogna sottolineare che la mancanza di una scienza unitaria esclude l'esistenza di discipline scientifiche cronologiche: non esiste una scienza né del passato né del presente. Le varie scienze umane permettono invece di trattare in un modo scientifico aspetti particolari della realtà, qualunque siano le circostanze spazio-temporali. Lo scopo di un'analisi retrospettiva sarebbe però appunto quello di far palesi i meccanismi e i processi evolutivi a lunga scadenza. A patto di riuscirvi, i determinismi sociali si potrebbero padroneggiare e l'uomo sarebbe in grado di dirigere la propria storia.

Zusammenfassung

(Die historische Methodologie den Humanwissenschaften gegenüber).

Vorliegende Abhandlung bezweckt das epistemologische Statut der Geschichtswissenschaft zu untersuchen, und dem Verhältnis zwischen der Geschichte und den Humanwissenschaften nachzuspüren. Es erweist sich ja die Geschichte als eine selbständige Wissenschaft mit Eigenobjekt (die Vergangenheit) und Eigenmethode (die historische Kritik). Zwar führt die herkömmliche historische Metho-

dologie zur objektiven Kenntnis auf dem Gebiete des Faktenwissens (beschreibende oder erzählende Kenntnis), aber sie behält die Subjektivität der Erklärung und des Verstehens bei. Mit Unrecht wird diese Subjektivität leicht auf Parteilichkeit zurückgeführt.

Wie kann man die historische Subjektivität überwinden? Da es nicht nur eine einzige Humanwissenschaft gibt, muss eine Objektivierung der historischen Erklärung durch eine interdisziplinäre Annäherung zwischen den einzelnen Humanwissenschaften gesucht werden. Solches ermöglicht die Ausgleichung der Subjektivität insofern es dem Historiker gelingt, die relative Entwicklung und die Teilzeitgebundenheit der Humanwissenschaften zu überbrücken. Ungeachtet des Entwicklungsstandes einer bestimmten Wissenschaft bleibt jede wissenschaftliche Erklärung jedoch begrenzt durch den stochastischen Charakter der historischen Wirklichkeit. Die Wissenschaftlichkeit der historischen Analyse gestattet es nichtsdestoweniges, den Grad der Wahrscheinlichkeit des geschichtlichen Geschehens zu bewerten und Gesetzmässigkeit, Zufall und Freiheit unterschiedlich zu behandeln.

Man wird zum Schluss feststellen können, dass das Fehlen einer unitären Humanwissenschaft chronologische Teilwissenschaften ausschliesst: es gibt keine Wissenschaft der Vergangenheit, so wenig wie eine Wissenschaft des vergangenen Jahres. Zwar gibt es die Möglichkeit Teilaspekten der Realität wissenschaftlich näherzukommen, ungeachtet des räumlich-zeitlichen Rahmens. Die Aufgabe und der Sinn einer retrospektiven Analyse besteht darin, in die Entwicklungsmechanismen und Änderungsprozesse auf lange Sicht Einblick zu gewähren. Erst dann können die sozialen Gesetzmässigkeiten beherrscht werden, und ist der Mensch selber imstande seine Geschichte zu bestimmen.

Summary (Historical Methodology as related to the human sciences)

This essay intends to investigate the epistemological status of historical science, and to examine the relation between history and human sciences. For history announces itself as an independent science with its own object (the past) and its own method (historical criticism). Of course, traditional historical methodology does lead to an objective knowledge in the field of erudition (descriptive or narrative knowledge), but preserves the subjective character of explanation and understanding. Sometimes, this subjectivity is reduced unjustly to partiality.

How can historical subjectivity be overcome? For lack of a unified human science the objectivation of historical explanation has to be pursued by the interdisciplinary integration of specialized human sciences. This enables the historian to abolish subjectivity in so far as he succeeds in bridging over the relative underdevelopment and the partial time-boundness of human sciences. Notwithstanding the stage of development of any particular science, each scientific explanation will be limited by the stochastic character of historic reality. The scientific approach to historical explanation enables us to evaluate the degree of probability of historical events and to discriminate between scientific determination, chance and freedom.

In conclusion it is possible for us to state that the absence of a unitary human science excludes chronological part-sciences - there is no science of the past, not any more than a science of the past year. But a scientific approach of partial aspects of reality is possible, irrespective of the spatio-temporal frame. The task and the sense of a retrospective analysis consists in giving an insight in the mechanism of development and the processes of change on a long-term basis. Only then can the evolution of social interrelations be kept under control and history be determined by man himself.

Personalia :

Paul JANSSENS (°26-10-1943) drs. hist., cand. phil., bacc. H.I.W., aggr. Studieverblijven te Cambridge, Mass., (Kress-fellowship van Harvard University), te Parijs, te Madrid en Simancas (Consejo Superior de Investigaciones Cientificas) en te Wenen, Assistent K.U.L., leeropdrachten aan de Economische Hogeschool Sint-Aloysius en aan de Universitaire Faculteiten Sint-Aloysius, wetenschappelijk medewerker van de Workshop on Quantitative Economic History (K.U.L.).

Publikaties in het **Nationaal Biografisch Woordenboek** (1968), in **Eclectica** (1971), in de **Winkler Prins van Vlaanderen** (1973), in **De Overheid in de Gemengde Economie** (1973) en in **History and Theory** (1974).

Wetenschappelijk medewerker van de **Grande Encyclopédie Alphabétique** (1971 e.v.) en van de **Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie** (1971 e.v.).

Recensies in de **Schweizerische Zeitschrift für Geschichte** (1971 e.v.), in de **Economic History Review** (1972 e.v.), in het **Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte** (1974), in **Politica** (1974), in het **Tijdschrift voor Economie** (1974), in het **Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis** (1974) e.a.